U T Ó S Z Ó

Ha már végigsegítettük a türelmes olvasót egy magyar kérdés hatalmas anyagán, nem hagyhatjuk cserben e munka értelmének a megkeresésében sem. Magunk is sajnálnánk, ha hirtelen el kéne fojtanunk, le kéne lohasztanunk agyunk és lelkünk tüzét, melyet a szeretettel és izgalommal sokáig kutatott tárgy gyujtott fel bennünk.

Bizonyára az olvasóban is jó érzést kelt, hogy a csángó kérdést kiemeltük némelyek szinte privilégizált melankóliájából, sírdogálásából, dühéből, tehetetlen elkeseredéséből. Nem rójjuk meg azokat a jóakaratú magyarokat, akik e kérdés egy-két tényleg szomorú részletének ismeretében pesszimizmusra, szitokra és átokra nevelték az utóbbi évtizedekben folyóirataink közönségét. A távolabbi összefüggések látása nélkül nem is tehettek másképen. Csak az egész magyarsággal való együvétartozásukban, eredetük, sorsuk mindvégig való követésében, életük körülményeinek teljes ismeretében lehet a csángókat férfinyugalommal s levertség nélkül szemlélni.

Az eredetüket, sorsukat megvilágosító messzi részletek feltárásából az derül ki ugyanis, hogy végtelen sok öntudatosító elem van a csángó kérdésben. Kutatása közben a magunk öntudata is jelentősen emelkedett – bár addig sem voltunk annak hijjával – s e tapasztalatra figyelmeztetnünk kell az olvasót. Rövi-

den kifejezve: a csángók egykori, középkori nagyságunknak ma is élő, valóságos bizonyítékai, emlékeztető jelei s ez ebben a tárgyban a hallatlan önbizalmat adó. Soha izgalmasabb, feszültebb élményt, melyben megbizseregnek az erek, kigyúl a szem, pirosra fűt a meleg, mint ama kép lassú kibomlása az ember előtt, hogyan terjedt, duzzadt, ömlött előre, kelet felé, a kínálkozó utakon, Európa fiatal népe, a magyar, mint ülte körbe a Kárpátokat s hogy építette ki a nagy hegyek aljában az ellene gyülekező népek ellen a legszélső magyar gyepüvonalat. Ennek a gyepünek voltak a katonái, harcosai s a mögöttes területeken békés munkásai, települői, kultúrateremtői a csángók ősei, akiknek kései utódai, amint némelyek jelentették, még a mult században is a magyar király parancsát várták, ha valamire meg akarták őket a románok mozdítani. Ez az eredet a lehető legelőkelőbb: ha eddig sajnálattal, vagy szégyenkezéssel voltunk a »szegény, elmaradt, kopott« rokonok iránt, tévesen tettük. Egy egykori, erejében tobzódó énünknek voltak ők az élenhaladói, előretörői – kell-e ennél vajjon ma nagyobb, még akár példakép is? S lehet-e vajjon a róluk való gondolkodásunkban megnyugtatóbb ennél az eredetnél?

Csak az újkori sorsuk lehangoló. Megint nem elszigetelt, különálló, elhagyott voltukban azonban. 10–20 ezer magyar elvesztése fájhat-e nekünk olyan nagy mértékben, akik néha évtizedek alatt százezreket vesztettünk? Az előbb is abban állapítottuk meg a csángók eredetének öntudatosító voltát, hogy az egész magyarságnak voltak ők előretörői, élenhaladói. Ujkori elcsenevészesedésük is az egész magyarsággal való összefüggésükben jelentős. Jól megérezték ezt néhányan, egyszerű magyar kutatók, akik vagy száz éve a szomszéd székelység jövendőjét féltik a csángó-pusztulásban. Meglátták ezek ugyanis, hogy nem önmagában folyik az, hanem az egész magyarság leromlásával, gyengülésével együtt. Nézzünk a térképre, ha még nem láttunk elképesztő arányokat népünk összezsugorodásáról. Csöbörcsök és Diószeg,

Dnyeszter-torkolat s pancsovai Alduna – e szélső pontok által határolt hatalmas területen élnek szétszórtan a csángók. Ez a terület egyszersmind a magyarság s románság küzdőtere is. A magyarság közé, mely egykor a Kárpátokon kívüli síkságokig kinyomult s a Dnyeszterig, Dunáig, Fekete-tengerig végzett erősítéseket, lassan felszívódott a románság Diószegig s Pancsováig. Kit és mit okoljunk ezért a süllyedésért, melyben a Kárpátokon kívüli magyarság elsorvadása, elerőtlenedése csak annyival nagyobb az érmelléki, kalotaszegi, mezőségi, székely magyarságénál, amennyivel keletebbre s a bennünket legyűrő, hátraszorító románság törzséhez közelebbre fekszik? Fajtánk megtört erejét, ellenálló képességét mondjuk-e vagy urainkat, vezetőinket?

Elég, hogy megismertük a fenti szemlélet útján azt a perspektívát, melyet a csángók a középkori erős magyarságról s az újkori gyenge magyarságról nyujtanak. Ugy gondoljuk, hogy nem is választhattunk volna jobb tárgyat, mely erőteljesebben világította volna meg népi multunkat s nagyobb ösztönzést adott volna annak kettős, ellentétes arculatából. Mert nem is kell mondanunk, hogy követendő mintaképnek mai életünkben csakis a középkoreleji ifjú magyarságot választhatjuk, mely a duzzadó erejével s rendkívüli közösségi fegyelmével a legszilárdabban és legbiztosabban uralkodott országunk területén, történelmünk folyamán. Ma még ugyan gyér ennek a magyarságnak az ismerete közönségünkben. Nagynak mondott történetírónk tájékozódásánál, műveltségénél és beállítottságánál fogva, az újkorunkat tette »fényessé«. Néhány művelt s erkölcsös magyarjának a példáján kívül pedig alig van abban a mai magyarság számára vigasztaló s erőt adó. Egy bizonyos társadalmi rétegünkben meg – bizonyára a multszázadi eredet- s őshazakutatások folytatásaként – turánkodással s szittyálkodással a pogánykori magyarság tisztelete él. Az ősmagyarságról azonban vajmi keveset tudunk s a róla való homályos

ismereteinkkel nem is tehetjük meg népünk ideáljává. Tehetjük ellenben a középkori ifjú magyarságot, melyből a csángók is származnak s melynek hatalmasságáról mind világosabb részleteket tár fel a pesti egyetem szerény népiségtörténész-professzora. Komoly magyar ma nem lehet tájékozatlan az ő csendes, szívós munkájáról. Aki lelkiismerettel, becsülettel törekszik megérteni, munkálni a magyarság népi életét, hogy erejét megújítsa, agyát felfrissítse, látását világosabbá tegye, bele kell merülnie a középkori magyarságba, multunk ma legösztönzőbb, legpéldaadóbb magyarságába és korába.

Magunk e középkort s jövendő népi életünket egy bekapcsoló perspektívával teljesen egyenlő értékűnek tartjuk azt a tanulságot, melyet a csángókérdés tudományos kutatásának menete mutat meg. Emlékeztetnünk kell ennek megértéséhez elsősorban az életünk és tudományunk összefüggésére. Az igazságot kutató tudomány ugyan, első pillanatra abszolutnak, életfelettinek látszik. Az agy és ész azonban, mely a tudományt műveli, a lélek, mely belemerül, az intuició, mély a velejébe lát, a maga korának, fajtájának a jellemzője. Még a legabsztraktabb tudomány művelésén is rajta van a kor s a fajta bélyege. Sokkal inkább áll ez azokra a tudományokra, melyeknek nemcsak a művelői, hanem az anyaga, tárgya is folyton változik, bővül az idők folyamán. Nekünk csak ilyenekkel volt dolgunk kérdésünk végigkövetésében: különböző történeti tudományokkal. Gondoljunk ezek kezdeteire: évkönyvek, annalesek jegyezték a királyok éveit, csatáit. Egyideig nem sokat tágult e módszer: megmaradt a királyok, az urak, az előkelők, s ezek vállalkozásaik, veszekedéseik, csetepatéik mellett, mintahogy a teljes jogú emberi élet is csak az ő körükben, az ő származásukkal volt jó sokáig lehetséges. E módszeren s egyúttal az életünkön is, a felvilágosodás kora óta folyik nagyobbmérvű, állandó bővülés. Amint a tudomány terjeszti ki azóta a figyelmét mind messzibb körülményekre, vizsgálja

mind szélesebb emberi rétegek sorsát, szerepét, jelentőségét, azonképen terjeszkedik, nyílik meg az emberi élet lehetősége mind több ember, mind több réteg számára. Az együtthaladás ebben a kitágulásban élet és tudomány között nyilvánvaló, ma már mindenki tudja is, s még a leglaikusabb is szidja a történelemtanárt, ha csak a királyok uralkodási éveit tanítja. Hányan tudják azonban, hogy milyen messzire, milyen tágasságig jutott el a tudomány életünk, körülményeink, multunk kifürkészésében s ennek megfelelően hová, meddig kell követnie azt az életünknek? Erre felel meg a csángó kérdés kutatásából leszűrhető tanulság.

Láttuk, hogy a csángók eseménytelen magyar nép, melynek a ma csak olyan, mint a tegnap: vegetáció. Csak egyháztörténete van, mondta sok kutató, az is csak kicsiben az övé, inkább idegen papjaié. Eseménytelenségben szinte nem is ismerünk nála különb emberi csoportot, tenyészet volt a sorsa, adat és mozgalmasság nélküli népi élet. Ahogy mostmár a tudomány az idők folyamán ezzel a tipikusan eseménytelen néppel foglalkozott, ebben a módban rejlik a tanulság. Hiszen a Kárpátokon kívüli magyarok állami élete, csatái, urai a magyar hatalom visszahúzódása után megszűntek s nem maradt azután semmi életeseményük, melyből a régebbi történetírás valamit is meríthetett volna: az urak, vezetők, csaták, külső események nélküli csupasz néppel került szembe. Hogy vagy 200 éve mégis közöl erről megállapításokat, vizsgálatokat, nem kisebb jelentőségű dolgot tudhatunk meg ebből, minthogy mit, mennyit tudott a tudomány (s egyúttal az életünk is) a népről, hogy gondolkozott róla, általában milyen viszonyban volt vele. Eleve megállapíthatjuk, hogy ha csak felületesen, tájékozatlanul érintette, felületes és homályos volt róla az ismerete, sőt továbbmenve, elhanyagolt és lényegtelen volt a nép nagyszámú csoportjainak az élete a vezetők, a kiváltságosak élete alatt. De ha figyelme már kiterjedt volna rá s minden egyes részletében meg tudta volna már magyarázni, nem mást jelentene ez, minthogy a

tudomány, vizsgálatai, szempontjai, érdeklődése folytonos bővítésével elérkezett mai ismereteink szerint legalulra, a néphez, belevonta módszerébe a legalsó emberi réteg, az adatnélküli nép kutatását is. S ez az életünkre se maradhatna hatás nélkül: abba is bele kell vonni a népet, amint ezt a tudományunk megszabja.

Ezek után csak arra az időbeli sorrendre kell emlékeztetnünk az olvasót, melyben a csángók eredetét kutatókat tárgyaltuk. Jósokáig, mint láttuk, tehetetlenül állt a tudomány a csángók eredetkérdésével szemben, ha szólt róla, csak mellesleg és felületesen tette, ugyanis rég távol állt a néptől, róla csak mondai hite, ködös elképzelése s krónikás értesülése volt. Ezért vitte vissza a csángókat a mondák korába, melyben szerinte a törökös népek valamikor együtt éltek, testvérek voltak s egy nyelven beszéltek. Ebből a valótlan elképzelésből s több más tévedésből született a kun elmélet. Mondjuk-e, hogy vallóinak a tudománya messze volt még a néptől, érdeklődése, kutatása, szempontja még nem érkezett el a népig – mert akkor nem tévedhetett volna így? Mondjuk-e, hogy maguk a hangoztatói is távol voltak (s amennyiben ma is hangoztatják, távol vannak) a néptől? A térbeli távolságukat említettük már: a Bécsbe, Pozsonyba, Nagyszombatba tolódott újkori Habsburg-függvény Magyarországnak még Erdély is Magyarország határán kívül volt, nemhogy a moldvai magyar. A szellemi távolságuk megvilágítására pedig legyen elég az a tény, hogy nagyobbrészt idegen származásúak voltak. Nem anachronisztikus felhányás mindez, hanem tünetleírás egy folyamat megértéséhez: se a magyarságba, se a műveltségbe, se az életbe, se a jogba nem tartozott még akkor a nép s a tudományos vizsgálódás se volt még nagyon túl az urak s királyok gondján.

E módszeren akkor történt az első nagy változás, amikor pozitivista kutatók már a népig bővítették, terjesztették a tudomány figyelmét. A szavak s a hangok, melyeket a nyelvészek – szemtől szembe kerülve a néppel – a csángók ajkáról lejegyeztek, az oklevelek, me-

lyeket a történészek régi településeikről felfedtek, nagy mértékben javították, módosították a régi elképzeléseket, az igazságot azonban, szórványos és rendszertelen voltuknál fogva, még nem tudták megmondani, sőt, mint láttuk, hatalmas tévedésekbe is estek.

Utóbbi éveinkben azonban a szemünk előtt ért meg egy tudomány, mely a legalulra szállt eddigi tudomásunk szerint, a néphez, sőt annak sorsára, történeti alakulására, változására kíváncsi elsősorban s hogy szellemét, lelki felépítését, a történelem folyamán tanúsított magatartását is teljességgel megértse, segédtudományai révén mindenfajta megnyilvánulását, tudását, hagyományát megvizsgálja: települését, földrajzi neveit, nyelvét, zenéjét, ruháját, használati tárgyait, házait, testi és lelki alkatát. Szóltunk már erről a népiségtudományról, sőt módszeréből is sokat tapasztaltunk. Láttuk, hogy az eddigi tudományos vizsgálatok számára szinte teljességgel hozzáférhetetlen csángó-eredet kérdését is meg tudja oldani, mert felkészültsége, figyelme, érdeklődése még a legeseménytelenebb történésekre, a népi mult kérdéseire is kiterjedt.

Szeretnénk, ha jól megértené az olvasó ezek után a megmutatni kívánt tanulságot. Tudományunk, körei folytonos bővítésével, hatalmas út után, a régi királyoktól s a krónikák mondai elképzeléseitől megérkezett a néphez: ez lett vizsgálatainak első szempontja. Életünk, mint eddig, most sem hagyhatja cserben a tudományt: ha az tisztánlátásával mind szélesebb rétegek sorsát, jelentőségét világította meg s ennek az emberi jogok, az emberi élet kereteinek a folytonos bővítése lett az eredménye, – most, amikor a népet emelte az emberi ész, tudás terébe, kitérhetetlen és elodázhatatlan következetességgel az életünknek (s az ezt irányító szervezetünknek, a politikának is) a néphez kell érkeznie. Bizonyossággal állíthatjuk, hogy azokban a településtörténeti, népnyelvi, zenefolklorei, néprajzi és egyéb népiségtudományi értekezésekben, melyek jó néhány éve egyetemi szemináriumainkban egy-két kitartó,

munkás professzor vezetésével készülnek s melyek közül nekünk is nem eggyel volt dolgunk könyvünkben, a jövendő népi Magyarország élete készül.

Nemcsak a tanulságokat akarjuk azonban tárgyunkból kiolvasni, hanem, beállítottságunknál s vágyainknál fogva éppolyan mértékben, az ebben a kérdésben szükséges cselekvés irányelveit is.

Ha tárgyunkból legfőképen a keleti magyarság leromlása világlott ki, de egyúttal tanulságképen szellemünk modernségét, népünkig való megérkezését is kiolvastuk, – nem akarhat mást bennünk a lélek: meg kell állítani a keleti magyarság romlását. Ha csak újabb eredetű, Kárpátokon futó határainkat nézzük is, sokkal inkább azonban, ha ezek figyelembevétele nélkül népünk elterjedését, települését a Kárpátokon kívül és belül – ki győzi le szorongását, hogy ezt az elszóródottá lett, elsorvadt, szórványos népet, összeroppantja egyszer, ha továbbra is így marad, valami körülötte, mellette fellépő nagyobb erő? Ezért kell a jövendőben a keleti magyarságot összesűrítenünk, körében nagyarányú telepítéseket végeznünk, földrajzi elhelyezkedésén mesterségesen változtatnunk, javítnunk, erősítnünk.

Legnagyobb akadályai ennek, jól tudjuk mindanytnyian, a románok, hiszen egy országnyi területen élünk velük együtt összekeveredve. Nekünk a népivel nem sok bajunk volt és van. Nem bántottuk és nem bántjuk, a kenyeret nem akartuk sohasem elenni előle. Urai is csak húsz- egynéhány éve kellemetlenek: parvenűségük bosszant, étvágyuk elképeszt, erkölcsük ront. Azelőtt normális volt a közlekedés köztünk. Hozzájuk bitangolódott népünkkel, sovinizmusuk felébredéséig, emberségesen bántak, országukat Ürmösy száz évvel ezelőtt »Európa nagy Asylum országának« keresztelte el.

A cél, velük kapcsolatban, egyszerű: tisztább néprajzi határt teremteni a két nép között. Mi a Kárpátokról nem mondhatunk le. Még azokat is megértjük, akik a csángókat se szeretnék visszahozni a helyükről, hiszen első foglalás s történelmi jog alapján élnek ott az

egykori magyar határvidéken. De hogyha az idők s a modernebb stratégia a Kárpátok külső lejtőiről, a Szeret mellől s a havaselvi síkságok széléről a Kárpátok tetejére tolták vissza a határt, talán nem csonkítunk, szűkítünk magunkon kislelkűen, ha a Kárpátok csúcsait jelöljük meg népünk új, vagy inkább újrahódítása célpontjául. S ennek a hódításnak, melyben a ma csak halódó, ernyedő magyar szórványok, szigetek, csoportok, meggyarapítva soraikat, megadva egészséges életlehetőségeiket, megduzzadt erekké, feszítő ékekké válnak, engednie kell a románságnak: meg kell kezdenie lassú visszaszorulását kialakulási, központi helyei, a Kárpátokon kívüli síkságok felé. Tervünk, ajánlatunk a legtisztességesebb: döntsön közöttünk népeink ereje. Ha nem így akarnánk is, csak így hozná magával az idő.

Talán merészség tőlünk, hogy a népi erőben látjuk a románság kiszorításának az eszközét. Jól számítunk-e vajjon, látunk-e valami bíztató jelet, tudunk-e magyar népet, mely végrehajtaná ezt a kiszorítást, újrahódítást?

A székelyekre gondolunk.

Maradt e népnek egy egészséges, romlatlan ösztöne, melynek ha kellő szabadságot s jogot biztosítunk, meggyógyíthatjuk, hatalmassá tehetjük a székelyt s újrahódíthatjuk Erdélyt: a szaporasága.

Jótékony és cselédtartó fillérek helyett nagyarányú telepítő vállalkozás segít csak a székelyeken, mely a Székelyföldről Erdély belseje felé tízesével, huszasával építi éveken át a falvakat, a munkatelepeket a szaporulat s az életkezdő fiatalok számára – milyen nagymultú ez a terv! – és elállja az útját jobb viszonyok teremtésével annak a szükségnek, kényszernek, mely századok óta arra irányította a székely felesleget, amerre a földrajzi tényezők vezették, a gazdaságiak vonzották: Románia felé. S e telepítésnek egy nagy honvédelmi akcióval kell párosulnia, mely benépesíti e nagy katonahagyományú néppel a Keleti-Kárpátokat, Besztercét, Naszódot, Máramarost, hogy egy újfajta, modern szé-

kely határőrséggel – erről is hallottunk már – megvédhessük országunkat s növelhessük a magyarság biztonságérzetét.

Nemcsak a székelyföldi székelyt kell azonban befelé duzzasztanunk Erdély közepébe s szét a keleti határainkra, hanem a Romániába züllöttből is vissza kell még mentenünk azt, aki menthető. Arra az anyagiakban és lélekben legyengült magyarra, akit nagymultú antiszociális magatartás elhajtott tőlünk. A regáti légkörben, erkölcsben nem élhet meg a magyar, a tapasztalat szerint ott csak süllyedés, pusztulás vár rá. Vissza kell hát hoznunk minden erővel s visszaágyazva abba a közösségbe, melyből kimenekült, együtt kell gyógyítanunk, emberré gazdagítanunk az egész székelységgel. Ez a munka, igaz, szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A regáti református misszió, melynek az utóbbi években sok-sok önfeláldozó munkása akadt, sokat segíthet benne. Hasznosítsuk az ő megfigyeléseiket, tanácsaikat, s kérjük őket segítségül a regáti magyarok visszavándoroltatásában és visszaoltásában törzsébe, a székelységbe.

Szólni akartunk a bukovinaiak »visszatelepítéséről is, melyet szintén a székelyek befelé- és széttelepítésének s az erdélyi magyar szórványok meggyarapításának keretében képzeltünk el, – de mikor e sorokat írjuk, a bukovinaiakat már a Bácskába szállítják. Adja Isten, hogy sikerüljön a biztatóan és imponálóan gyors cselekedet; az életünk nyer vele. Nem árt azért az egykori szerencsétlen telepítések tapasztalataira figyelmeztetnünk: ha visszatelepítjük népünket, lehetőleg olyan vidékre s olyan magyarság közé vigyük, amely közel áll addigi környezetéhez, lelkéhez, életéhez, hogy a nagy különbség súlya alatt össze ne roppanjon.

A bukovinaiak visszatelepítésével csak nő a tapasztalatunk, gyakorlatunk a moldvai csángók visszatelepítéséhez. Kell is, mert e feladat megoldása, ha rákerül egyszer a sor – és rá kell kerülnie – rendkívüli nehézségekkel fog járni. A csángók helyének ki-

jelölése Erdélyben még könnyű: őseik a Szamos völgyén nyomultak előre a Kárpátokon kívülre, népi kultúrájuk még ma is a »szamosvölgyi kultúrkörhöz« tartozik. Történelem s néprajz együttesen a Szamos mellé várja hát vissza e néplet s e táj is, meg gazdálkodása is hasonlít a Szeret mellékéhez. Ha a románokat mintegy százezres népességcserébe kényszeríthetnők, s a már románul beszélő magyarokat is visszahozhatnók, ezek visszamagyarosítása együtt folyhatnék a szolnok-dobokai románságba merült magyar szórványokéval. De ha népességcserével nem lehet, anélkül is Erdélybe kell telepítenünk a moldvai csángókat. Egy vastag magyar korridor megalkotása Erdélyben a Székelyföld s Bihar, Szatmár között a Mezőségen, Szamos mentén s Szilágyságon keresztül kimondhatatlan érdekünk s a moldvai magyarok visszahozásának ezt az érdeket kell szolgálnia.

Kísérje szerencse azok törekvéseit, akik különböző ötletekkel akarják a csángóságot magyarságára eszméltetni. Mi megláttuk, hogy a csángók sorsa olyan összefüggésben van velünk, mint az ú-alakú edény két szárában a viz egymással. Ha betegek, gyengék, elhagyottak vagyunk, ők is azok. Erőnk, egészségünk pedig az övékét is jelentik. Lehet-e hát másképpen, hogy moldvai magyar népünk akkor ébred újra a mgyarságára s tapad hozzánk szinte mágneses erővel, ha az egész magyar nép felemelkedik sorsából, újjászületik, új erőre kél s e nagy fordulat híre futótűzként terjed – amint ez manapság az egyes fajták között gyakori – mindenfelé, ahol csak magyar ember él?

E messziható, új életre kelésben bízva, búcsúzunk az olvasótól. Népünk nagy események előtt áll. A történelem megállíthatatlanul kollektív, szociális kort gördít feléje. Soha jobbat. Népi történetszemléletünk azt a tanulságot is megadja számunkra, hogy abban a korban voltunk nagyok, amikor a kollektív elv jobban érvényesült: a honfoglaláskor, a korai középkorunkban, a Kárpátokon is kívülcsapó letelepülési folyamatunk

idején. Mikor pedig közös életünk vezetésben, irányításban, gazdagságot, műveltséget adó helyeiben mindjobban individualizálódott, a magyarság, fogalmának, jogának képviseletében csak keveseknek, egy kis rétegnek a kezébe került, és sorsunkból népünk hatalmas tömegei kapcsolódtak ki, állandóan csak gyengültünk, fogytunk, süllyedtünk. Vajjon mi volt ennek az oka? Nem voltak talán elég derekak, szorgalmasak, lelkiismeretesek azok a magyarok, akiket sorsuk, származásuk, műveltségük a magyarság tetejére, vezető helyeire segítettek, elvesztették-e talán az összefüggést, a kapcsolatot az alattuk lévőkkel s elfordultak-e tőlük, sok nem-magyar, lelkünkhöz, ösztönünkhöz idegen került-e talán közéjük – vagy talán a közösségben volna az erőnk? Az utóbbi mindenképpen igaznak látszik s igyekezzünk megmérni, megérteni annak a jelentőségét, hogy a történelem koraközépkori, kollektív sorsunkhoz kapcsol most bennünket. Nézzünk végig, hol áll készen, vágyakozva az új közösségi életre, európai terünkön a magyar? Egy szoros, szilárd földrajzi táj síkságain, folyóvölgyeiben, medencéiben, melyeket már a letelepedése idején kifürkészett magának. Lehet-e vajjon e súlypontokról, ütőerekről kimozdítani bennünket? Belé tapadt-e, megülepedett-e még egy nép körülöttünk olyan otthonosan, biztonságosan, a maga házatájába? Érezhet-e más is erőt, energiát a helyzetében erre mifelénk, rajtunk kívül? Tudja-e bármely szomszéd annyira biztosítani a jogát, meszeható, még a Kárpátokon is kicsapó erejét, életrevalóságát a háború utáni nagy rendezkedésben – mint mi?

Bízzunk s tartsunk ki helyünkön munkával, vágygyal: derekabb sorsot, jobb életet tartogat számunkra az idő.

(1940 október–1941 július)

B I B L I O G R Á F I A

Az itt következő bibliográfia nem teljes. Az eddigieknél azonban (Eötvös (56), Bitay (175) és Domokos (195), a bevezetésben) jóval részletesebb és pontosabb. Úgy állítottuk össze, hogy az előbbi, régebbi bibliográfiákon s egy-két részletesebb mű (Lükő (217), Veress (204) stb.) lapaljai utalásain elindulva, műről-műre, cikkről-cikkre bővítettük, azok újabb és újabb utalásai, hivatkozásai alapján. Mivel az egész kérdést át akartuk tekinteni, nemcsak a tudományos műveket írtuk össze, hanem a publicisztikaiakat is, útleírásokat, ujságcikkeket stb. Valahol azonban határt kellett szabnunk az így nagy iramban dagadó bibliográfiának. Nem iktattuk bele ezért a nagyobb összefoglaló műveket, forráskiadványokat (pl. Hurmuzaki: Documentele, Fejér: Codex Diplomaticus, vagy Hóman-Szekfü: Magyar Történet), melyeknek több száz, vagy több ezer lapja, vagy oklevele közül csak egy-kettő vonatkozik a csángókra. (Ezeket részben ugyis idézik, felhasználják a részletes művek). Elavult, hibás elméletek útját nem követtük a végsőkig. (Csak a kún elmélettel kapcsolatban több száz művet, cikket hozhattunk volna akkor elő; erre vonatkozólag még a régi bibliográfiákból sem vettünk át minden művet). Túlságosan bő részletkérdéseknek eleve nem akartuk a teljes bibliográfiáját adni. (Pl. az egyháztörténetnek, mely egy megírandó monográfia dolga lesz). A töméntelen

sok ujságcikkből csak egy-két jellemzőt hoztunk fel. (Egy ráérő könyvtárlátogató azonban összeállíthatná ezek teljes, százéves listáját). Az utóbbi időkben elburjánzó, folyóiratokban megjelenő, semmi újat nem mondó, rövid és hibáktól hemzsegő tájékoztató cikkekből is csak óvatosan vettünk be egy-kettőt. Mindezek miatt ez a bibliográfia nem is »a kérdés teljes bibliográfiája«, sokkal inkább csak e könyv megírásának alapjául szolgált bibliográfia. Teljességre csak annyiban tarthat számot, amennyiben e könyvnek a kérdés teljességét sikerült előadnia.

A műveket, cikkeket időrendben sorakoztattuk fel. Így kell összeállítani a bibliográfiákat, ha nem akarjuk sután és holtan a könyvek végén hagyni. Aki névsor szerint kiváncsi a művekre, vagy egy bizonyos írót, művet keres, minden nehézség nélkül eligazodhatik a Név- és Tárgymutatóból. Nekünk az anyag elevenségének a megőrzése s a csángókról való tudás alakulásának, koronkénti bővülésének, fogyásának a végigkövetése miatt, az időrendhez kellett alkalmazkodnunk, mégpedig olyan következetesen, hogy ha egy műnek a keletkezése és megismerése között nagy idő telt el (pl. a Bandinusé között (3)), a megírása évében említettük azt meg. Ennek megfelelően a művek megírásának és kiadásainak időpontjaira, éveire lelkiismeretesen figyeltünk, folyóiratokban megjelent cikkeknél is ezt írtuk ki elsősorban s nem a szokásos kötetszámokat, melyeket csak akkor tettünk ki, ha nem egyeznek az évfolyamokkal s néhány olyan, főleg nyelvészeti folyóiratnál, melynek idézése már kötetszámokkal idegződött be a használatba.

A felhozott művekhez, cikkekhez legtöbbször kritikát, útbaigazító megjegyzéseket fűztünk, sőt felhasználtuk őket arra, hogy ismertetésük révén elmondjuk még azt, ami a könyvből az anyag rendezése folytán kimaradt, de amit még nem árt tudni a csángó kérdésről. Így ezt a bibliográfiai részt is külön, folyamatosan olvasható fejezetté tettük. Amelyik mű, cikk

megjegyzés nélkül, vagy kevés megjegyzéssel áll a bibliográfiai sorban, arról a könyv derekán már egész, vagy nagy terjedelmében szó volt (vagy pedig túlságos részletkérdéseket tárgyal, melyekről nem szóltunk). A Név- és Tárgymutató összeszedi azoknak a lapoknak a számát, melyeken megemlítése, ismertetése, felhasználása történt s így, aki a tartalmára kíváncsi, a Név- és Tárgymutató irányító lapszámaiból könnyen kibogozhatja azt. (Ezt a módot egyébként minden cikkel és szerzővel kapcsolatban is alkalmazhatja).

Hisszük, hogy a kérdés kutatói haszonnal forgathatják s vehetik segítségül e bibliográfiát, mely elsősorban az ő számukra készült. Ezért nem szólunk külön arról, hogy mit jelentenek a művek végén álló; és szokásos módon használt folyóirat-címrövidítések, lapszámmegjelölések, stb., melyek nem érdeklik a laikus, a kutatók előtt pedig úgyis ismeretesek.

1. Reychersdorffer, Georgius: Chorographia Moldaviae. Bécs, 1541. Többször kinyomtatták, legkönnyebben hozzáférhető kiadása: Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum. Bécs 1746–8. I:800–10., Moldva térképével. Lerövidítve s magyarra fordítva Szamota István is kiadta: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891:280–3.

   Érdekessége I. Ferdinánd szebeni szász származású moldvai követe e rövid földrajzi leírásának, hogy a moldvai városokat jórészt magyar nevükön jegyezte fel (a XVI. század közepén még tekintélyess számú magyarság is lakott azok nagyrészében, némelyikében még többségben is volt s nem lehetetlen, hogy a moldvai közhasználatban magyar néven is élt ekkor még egy-egy városnév): Nester Feiérwár, Swczowa, Chotiina, Nempzs, Romaniwiwar, Bahloiiazwar, Wazlo, Zoruca, Orhe, Huztwaras, Tataros, Barlat és Romanwasar.
2. Baksics Péter: La visita delhi Bulgaria e della Vallacchia al 1640. Kiadva a Monumenta spectantia

historiam Slavorum meridionalium XVIII, kötében: Acta Bulgariae ecclesiastica. Gyüjt.: Eusebius Fermedzin. Zágráb, 1887:68–106. Magyarul röviden: Szamota: Régi utazások, 260–79.

Az Oláhországba is ellátogató B. püspök volt az utolsó tanúja a régi eredetű havaselvi magyarságnak. Tergovistyében még állt a kath. templom s B. miséjén megjelent »egy magyar kapitány is, aki igen jól beszélt latinul. A ferencrendiek 40 lépés hosszú és 14 lépés széles gyönyörű temploma azonban elhagyott és nemsokára romhalmazzá lesz«.

3. Bandinus Márk marciánopoliszi érsek jelentése 1646-iki moldvai egyházmegye-látogatásáról X. Ince pápának, 1648-ban.

E műről, Gegő tesz először említést (31: 18. o.): «hálával vallom meg, hogy P.[ap] Sándor [tatrosi plébános]... scopiai P. Bandin martiánopoli érsek ‘s hajdani moldvai püspöki helyettesnek, Erdélyben a’ kolosvári, Magyarországban a’ gyöngyösi Ferenczi atyák’ könyvtárában található, tárgyomat érdeklő kéziratára is utasított». Ő maga részleteket is közölt magyar fordításban B. jelentéséből (31: 98–108., 113–4., 125–66. o.), melynek adatait több helyen fel is használta könyvében s melyet a gyöngyösi ferences könyvtárból kapott meg. E gyöngyösi példányt 1781-ben másoltatta le a kolozsváriról Blahó Vince ferences történész. Ma is Gyöngyösön van. A kolozsvári példányt, melyről a jelenlegi kolozsvári ferences könyvtáros semmit sem tud, Kemény József br. használta fel 1846-ban (39: 14–5. o.). A jelentésnek egy harmadik példányát is felfedezte a román forrás-búvár, Esarcu C., „Olaszországban, egy antikváriusnál, a mult század végén. Ennek a 196 lapos, kis alakú példánynak a »Codex Bandinus« nevet adta Urechiă s 1895-ben Bukarestben kinyomatta (79), ellátva román kommentárral. E kiadásról Domokos Pál Péter, újabban, Gegő emlékének szentelt fordítást készített

(233), mely azonban több helyen hibás, nyelve sokszor bántóan rendetlen, pongyola, magyartalan, itt-ott indokolatlanul régieskedő, vagy rossz nyelvújításos szavakat feltámasztó. (Időmegtakarítás céljából azonban mégis ebből idéztem B.-t (a lapszámokat meg Urechiă kiadása után), kijavítva, ahol feltűnőbb s tűrhetetlenebb volt, Domokos fordítási hibáit.) – A felsorolt 3 példányt jó volna összehasonlítani s megállapítani, hogy melyik közülük az eredeti s milyen az egymáshoz való viszonyuk. – B. jelentése a legrégibb s igen megbízható, terjedelmes dokumentum a moldvai magyarságról. A végire függesztett moldvai katolikusok 1646-iki névsorát még okvetlenül fel kell dolgozni.

4. Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről, 1705–1706. Leközölte Thaly Kálmán, Századok, 1873: 538–52. és 603–18.

   A Rákóczi-követek XII. Károly svéd király számára akarták megnyerni a törököt az orosz ellen. E küldetésük útjában tértek be Jászvásárra s találtak rá a csöbörcsöki magyarokra. Naplójuk igen érdekes olvasmány.

5. Ráday Pál benderi követségének naplója, 1709. Leközölte: Jerney János, Tudománytár új folyam IX. (1841) 117–23. és 178–94. o. (az idézeteket ebből vettem) és később mégegyszer Thaly Kálmán, Rákóczi Tár I.: 404–19. o.

   Nemcsak a csöbörcsökiekre akadt rá R., hanem Berettyóújfaluból és Örvendről (Bihar vm.) tatár rabságba hurcolt magyarokra is, akik felkeresték őt, »reménkedvén szegények, hogy írjak Magyarországba felülök és szabadulásokat munkálkodjam«.

6. Kantemir Demeter moldvai fejedelem: Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae. Irta 1716-ban.

   A tudós, keleti nyelvekben és történetben igen jártas K. latin kézirata hosszú utat futott meg. 1718-ban állítólag románra is lefordíttatta K. Ha-

lála után fia, Antiochus, aki Oroszország londoni követe volt, magával vitte nyugatra, hogy kinyomtassa, de erre nem került sor. Antiochus halála után annak hagyatékából elárverezték s több kézen keresztül Müller szentpétervári prof.-hoz került, aki Büsching német prof.-nak küldte el közlés végett. Az részleteket közölt belőle folyóiratában, a Magazin für die neue Historie und Geographie, Hamburg, 1769-iki évfolyamában, majd önállóan is kiadta Redslob berlini tanár német fordításában: Demetrii Kantemirs ehemaligen Fürsten in der Moldau historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau... Frankfurt und Leipzig 1771. 341 l., Moldva térképével. Igy lett ismertté K. műve, melyre ettől kezdve folyton hivatkoznak. Az idézeteket e német kiadásból vettem. Ennek alapján a románok is készítettek egy-két román kiadást. 1869-ben Melchisedec püspök a moszkvai orosz theologiai könyvtárban megtalálta az eredeti latin kéziratot, melyet a román akadémia 1872-ben kiadott. 1875-re Petropole St. román fordítását is közrebocsátotta s ettől kezdve sok kiadásban látott napvilágot e mű (Adamescu, Paşcu, Nicolescu stb.), melyre oly büszkék a románok. K. csupa dicső dolgokat mond ugyanis a moldovánok eredetéről: római kolonisták maradékai ők, akik a népvándorlás zavaraiban Máramarosban húzódtak meg, de mikor megsokasodtak, Drágos fejedelmük vezetésével Moldvába telepedtek vissza, amikoris »a római ifjúság szívesen és örömmel követte fejedelmét«. Mindebből az következik, hogy Romániában kötelező olvasmány K. műve. Azért kell ezt megemlítenünk, mert tudomásunk szerint a román közvélemény a csángókról K. könyvéből tájékozódott. Ebben pedig többek között ezek állanak róluk: »Van a hegyek alatt fekvő járásokban sok moldvai alattvaló, akik magukat mind nemzetségük, mind vallásuk miatt katolikusoknak nevezik, akiket Nagy

István, miután Mátyás magyar királyt legyőzte, hadifoglyul ejtve, ott helyezett el és nemeseinek engedett át« (68. o.). »Igazi moldován parasztok nincsenek; akiket találni, azok orosz, vagy erdélyi (vagy ahogy nálunk nevezni szokták: magyar) eredetűek. Moldva visszaállítása után ugyanis az első században, amikor Drágos az új országot néptelennek találta, felosztotta azt teljesen azok között, akik vele jöttek. De mivel igazságtalan lett volna egyik nemes embert a másiknak munkásául rendelni (mindnyájan ugyanis, akik római vérből eredtek, nemes embereknek tartattak), és mivel a nemzet, mely a fegyverekhez volt szokva, méltatlannak tartotta magához a földművelést, Drágos utódjai kényszerítve voltak a szomszédos országokból, melyekben a parasztok szolgai alárendeltsége már megszokott volt, azok fejedelmeinek beleegyezésével embereket verbuválni és ezeket a birtokaikba átültetni. Hogy ez igaz, mutatja a paraszt neve, amely moldovánul vecin, szomszéd, annak a bizonyságául, hogy először szomszédok voltak azok, akiket a szerencsés moldován fegyverek később földmunkára kényszerítettek« (273–4. o.) »Az oroszok és magyarok Moldvában mindig jobbágyok voltak« (271. o.). – Körülbelül ezeket tudják a románok a csángókról. Nagy István székelyföldi becsapásai ismeretesek ugyan, de hogy ezek alkalmával ejtett magyar foglyokból erednének a csángók, vagy fegyverrel szolgaságra kényszerített parasztjai volnának a moldvai nemeseknek, ez csak román mondai dicsekedés semmi történeti alapja nincs.

7. Bonbardi Mihály: Topographia magni Regni Hungariae. Viennae, 1718. 371 1.

Földrajztörténeti mű az akkoriban szokásos beosztásban: őstörténet, a korabeli M. o. vármegyék szerint, a hozzácsatolt királyságok, tartományok. Utóbbi kategóriában az utolsó helyen szerepel Erdély, Oláhország és Moldva.

8. Turkoly Sámuel levele Asztrachán városából, a Káspi tenger mellől, kelt 1725 Szentgyörgy hava 10-ikén.

Az abaújmegyei, szikszai fi T., a sárospataki kollégium egykori növendéke, XVIII. századi kalandortipus volt, amelyből van egy pár példányunk, mint Jelky András, vagy a nagyobb stílű Benyovszky Móric. T. a kuruckor után, 1716-ban Kozákországba ment s Nagy Péter cár alatt, mint »Főhadi-tiszt« harcolt a perzsák ellen. A szikszai előljáróknak s rokonainak szóló levelét egy Farkas Máté nevű hiripi (Szatmár m.) magyartól küldte, akit a tatárok rabságba hurcoltak (hasonló esetről számol be Ráday is (5)), ahonnan 40 év múlva megszökött s T. véletlenül akadt rá. T. levelét leközölte 1747-ben Torkos (12), majd később, 1783-ban Molnár (18). Ugyanő a Magyar Könyv-ház III. (1783) 640–2. lapjain a CCLXXVIII. k. alatt ismertetvén Torkos előbbi művét s benne T. levelét, észrevette Torkos és az általa leközölt szöveg némi különbözését. Ennek okát Sándor István fejtette meg, aki ráakadt T. levelének egy másolatára s újra leközölte azt (20), összehasonlítván a két előző kiadással s pontos variánsokban adva meg a 3 szöveg között a különbségeket. Szerinte a Molnár-közlötte szöveget az azt átadó pap hamisította meg, aki kérkedni akart mások előtt, hogy olyan messze; földről kapott levelet. Lényegileg azonban egyezik a három szöveg, csupán az év- és más számokban van lényeges eltérés. – A kalandor T. levelének az az érdekessége, hogy a magyar romantika korai előhírnökeként szól a magyar őshazáról. »Lakások volt a Volga vize mellett, igen fövenyes, és erdőtlen helyen... A Magyarok Királlya pedig lakott Kúma nevű folyó víz mellett.. ma is azon Lakó helyet itt való pogány Nyelven Magyarnak hívják«. Ami tárgyunkkal a levélnek az a része függ össze, amely azt tárgyalja, hogy a hunok(=kunok=magyarok) 445-ben visszatértek az őshazába, Scythiába s a

krimi tatárok közt telepedtek meg. »Most is Krimben a' Tatár kám protectioja alatt hét magyar faluk vágynák, a' mellyekben Magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is«. Sándor István azt tartotta ezekről, hogy »vagy az Erdélyből kiköltözött Székelyekből eredtek, vagy pedig az odavaló Tatárok által, iaz Erdélyben elrablott Magyarokból kerekedtek«. Ma, amennyiben hitelt lehet adni T. levelének', úgy gondolják (pl. Lükő 217: 182. o.), hogy Csöbörcsökről s a környékén volt magyar falvakról tudósított T.

9. Timon Sámuel: Imago antiquae Hungariae. Imago novae Hungariae. Additamentum ad Imagines antiquae et novae Hungariae. Cassoviae, 1733., 1734., 1735. 409+240+46 l.
A külön-külön megjelent két művet és pótlékát egybe szokták kapcsolni, mint a legjobb jezsuita földrajz-történeti művet. Beosztása olyan, mint Bonbardié (7). Az Add. a kérdezősködő Apor Péterhez írott válaszlevelekből áll.
10. Olvastatott P. Patai Györgynek [elírás András helyett] Jesüitának Levelei, mellyeket Moldvából íra, 1743-dikban. Molnár János: Magyar könyv-ház III. (1783.) 73–8. o. LXXXIII. k.
P. keresztneve mindenütt András, a Könyvház ismertetésének belsejében is, nyilvánvaló tehát, hogy a címben a György: elírás. – 1743-ban Szegedi János jezsuita történész közvetítésével (Nilles, 69: 1024. o.) 3 jezsuita ment Moldvába, P., Péterffi és Szegedi atyák. Utjukról jelentés ment a jezsuita rend generálisának Rómába (l. 69 alatt). Ami a jelentésben van, nagyjából azt szedegette össze Molnár J. több levélből. P. Türk József brassai superiorhoz, meg Vámosi Antal ausztriai tartománytiszthez írott leveleiből. P. és társai Moldvában 26 magyar falut vettek számba. Ezek közül csak ezeket sorolja fel Molnár J., rosszul olvasva

neveiket: 1. Gorczo-falva nagy Magyar helység. 4. Torro-falva 302. Magyar kátholikus házból áll. Jászsziba leg-több a Magyar Kátholikus a kátholikusok közt. 16. Husa vásár, el-felejtette a' Magyar szót, de kátholikus helység. 17. Göbörtsök a Butsáki Tatárság szélén Magyar kátholikus helység, 's a' t.=26" (78.).

11. Név nélkül [Szegedi János]: Decreta et vitae Regum Ungariae, qui Transylvaniam possederunt.. Claudiopoli, I. kiadás: pars prima 1743., pars secunda 1744. II. kiadás ugyanott, 1763., benne a két rész együtt jelent meg, változatlan szöveggel. 412 l.

    Az I. kiadás pars sec. 80–6. o., a II. kiadás 259–64. o. szól a kunokról, országukról Moldváról és a csángókról. Ad az utóbbiak lakhelyéről egy listát is, amit az 1743-ban épen az ő közvetítésével Moldvában járt 3 jezsuitától (10) kapott, amint ezt az ember rögtön észreveszi, ha Sz. és a jezsuiták Anonymus-Schönwiesner által leközölt (16) listáját összehasonlítja. A sztojcsini kuruc megtelepedésről is a jezsuitáktól szerezhette értesülését. Erre megjelölés nélkül hivatkoznak a későbbi írók, ezért kerülte el a figyelmét sokaknak, még az alapos Lükőnek is (217: 183. o.).

12. Név nélkül [Torkos József]: Schediasma geograpihico-historicum Hungaros intra et inprimis extra Hungariam, per universum, qua terra nostra patet, orbem habitabilem. Degentes VIII. segmentis succinte repraesentans. Iaurini (Győr) 1747. Lapszámozás nélkül, 134 §.

    Ez az első könyv, melynek a külföldi magyarság a tárgya. Még abban is modern, hogy külföldiek, talán Strahlenberg nyomán, jóval Sajnovits előtt, a finn-ugor rokonsággal is foglalkozik (54–88. §.). Moldváról és Besszarábiáról a III. fejezetben szól. Az ottani magyarokról való értesüléseinek a lényegét Pray, is leközölte (14: 120–1. o.). Annak a fe-

rencesnek a véleményét, aki a moldvai magyarok eredetét Etelközben maradt magyarokban kereste, cáfolja (72. §.). Maga, túl téve magát kora kún elméletén, ami meglepő, Nagy Lajos által telepítetteknek tartja a moldvai magyarokat (47–53. §.). Székely származású művelt magyar imformátora a moldvai magyarok mellett a havaselvi magyarokról is tudósította (111. §.). Kelet felé haladva, az oroszországi magyar nyomokra nézve, közli Turkoly (8) levelét (134. §.). Figyelme még Amerikáig is kiterjed (118–122. §.). Érdemes volna bővebben utánanézni, hogy milyen körülmények között keletkezhetett ez a kora kalandos érdeklődését komoly tudással előadó latin könyv, mely a Szinnyei szerint különlenyomat a győri kalendáriumból.

13. Vetsei P.[ap] István Magyar Geografiája. Melly A' Külső Dolgok' olvasásában gyönyörködő Magyarok' kedvekért még 1741-ben Pétsen írattatott vólt. Most pedig számtalan Hibáiból meg-jobbíttatván kibotsáttatott Nagy-Károlyban.. 1757. 435 l.

Az e korban divatos történet-földrajzi mű ez, amilyen 'Bonbardié, Timoné is volt, magyar nyelven. Olvasni jó szórakozás: számtalan naiv, tudákos adatát, értesülését, elképzelését, mende-mondáját, hosszú utakat megjárt hagyományát őrizte meg e kiváncsi kornak, érintkezve sokszor népi hagyományokkal is. – A minket érdeklő részek közül csak az Európai Tatár-országról értekezik, melyről »az innét szabadúlt hiteles szavú Rabok« elbeszéléseiből (291.) sok érdekes szokást ír le. »Vagynak benne sok keresztyén Lakosok... még Magyarok-is« (293.). Besszarábiáról ezt írja: »Számkivetett Magyarok-is laknak itten; nevezetesen azok a' Hussiták kik ezelőtt 300. egynehány Esztendőkkel Vallásokért Országokból ki-üzettettek a'mint mondják ide vették bé magokat, Huss nevű Várban laknak, még ma-is Magyar nyelven beszéllnek; bokáig érő ködmönökben járnak; Prédikátorokat Erdélyből

szoktak a'mint beszéllik magoknak szerezni« (293–4. o.)

14. Pray György: Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1774. 243 l.

A 120–1. lapon szól a kúnokról s a moldvai magyarokról.

15. Sulzer Franz Joseph: Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens. I–III. Wien, 1781–2. 464+457+705 l., a tárgyalt területek bő térképével.

S., a dákó-román kontinuitás első tagadója, hevült német patrióta, felvilágosult, bőbeszédű és terjedelmesen lirizáló történész, rengeteg érdekességet halmozott össze vaskos köteteiből, tervezett, de be nem fejezett művének első, földrajzi részében az oláhságról. A magyarokról is bőven szól, egyházaikról, főleg pedig származásukról (II: 113–23. o.). A kún elméletet a magyar történészek ellenében tagadja. Adatokkal próbálja bizonyítani, hogy a kúnok igen leolvadtak a középkor végére, az oláh vajdák végül is egy testőrcsapatba és egy vidéki helyőrségfélébe vonták őket össze s így nem származhattak belőlük a magyarok. Értékesebb nyelvi cáfolata: »Ha a kúnoknak a nyelve nem is különbözött egészen a magyarokétól, biztosan más nyelvjárású volt, mint a magyaroké, akiknek a dialektusát csak M. o.-on tanulták meg [a 40.000]. Ha tehát a mai moldvai magyarok az ottmaradt kúnoktól származnak, kúnoktól, akik sohasem kerültek Magyarországra s ennélfogva nem értették a magyar, nyelvet, hogy van az, hogy tisztán beszélnek mégis, magyarul, nem másképp, mint a magyarok, vagy székelyek Erdélyben?« Ő Kantemirnek helyesel: Nagy István meghódított magyarjaitól származnak a moldvai magyarok.

16. Olvastatott illy Irás: Notitia de rebus Hungarorum qui in Moldauia et vltra degant, scripta ab Adm.

R. D. Petro Zöld Parocho Csik-Delniensi in Siculia data ad A. R. P. Vincent Blaho. Molnár János: Magyar Könyv-ház III (1783) 414–28. o. CLXXXI. k.

Z. a székely határőrezred szervezése idején kivándorló néppel maga is kiment Moldvába 1764-ben. Még ez évben visszajött, de elfogták és bebörtönözték. 13 hónapi raboskodás után megszökött s újra Moldvába állt, ahol mintegy 5 évig maradt. Közben 1766–7-ben bejárta az ottani s besszarábiai magyarokat, s megfigyeléseit, adatait róluk, 1770 körül történt visszajövetele után mintegy 10 évvel, 1780 körül barátjának, a ferences Blahonak latinul lejegyezte. Ezeket a Notitiákat Pray György a kezébe »méltatá« M. J.-nak, aki azokat magyarra fordítva Könyv-házában kivonatosan leközölte. Megszerezte Z. írását egy Anonymus is, aki németre fordítva is közreadta jegyzetekkel az Ungrisches Magazinban, szintén 1783-ban (17). Ez az Anonymus Kemény gr. (39: 10. o.) és Engel szerint (21: I: 46. o.) Schönwiesner István jezsuita történetíró, Pray baráti köréhez tartozó pesti bibliothecarius volt. – Amint a magyar és német szöveg összehasonlításából kitűnik, egyik sem adja a latin eredetit teljes egészében. A német szöveg mégis teljesebb és értékét jegyzetei is emelik. Kitűnik ezekből, hogy Patai, Péterffi és Szegedi jezsuiták 1743-iki moldvai útjáról (10) adatok állottak Schönwiesner rendelkezésére, pl. annak a 26 falunak a jegyzéke (91–2. o.), melyet Szegedi is megkapott (11) s Molnár is megemlített, felemlítve belőle néhányat (10: 78. o.). Birtokában volt azonkívül egy moldvai magyarokról szóló 1693-iki jelentés is, melyből a jegyzetekben több részletet közölt. Ezt a jelentést Rubinyi (90: 119. o.) felületesen Timon Im. Nov. H. c. műve kéziratának mondta. Csak annyi igaz ebből, hogy Timon egy Aporhoz írt levelében (9: Add. 28. o.) felhasználta ezt a jelentést, melyről közölt részletei alapján úgy sejthető, hogy a Bandinus-féle jelen-

téssel (3) van összefüggésben, talán abból is készült s a jezsuiták között ismert volt. Meglehet, hogy végső fokon Beke Pál és Dési Márton jezsuitáktól származik, akik 1646-ban Bandinus hívására mentek Moldvába, vele együtt működtek s jelentései megírásában segédkezhettek. Annak adatait maguknak is lejegyezhették s visszatérve Magyarországra rendtársaik között elterjeszthették. (Egy-egy iratnak egy rend tagjain belül való feltünedezésére van több példa, pl. éppen a Bandinus másolat előfordulásaira a ferenceseknél (3), vagy hogy a jezsuitáknál maradjunk, a 3 jezsuita moldvai útja adatainak felhasználására egy másik jezsuitánál, Szegedinél (11).) – Molnár, aki könyvének elöljáró tudósítása szerint »félre tévén a szó-szaporittást« számolt be az általa olvasott írásokról, a magyar szövegben több mindent hagyott ki, bár így is van benne olyan rész és mondat, mely az Ung. Mag.-ból hiányzik. Érdeme, hogy magyarul és néhol igen tömör és jó magyarsággal adja a latin szöveget. Később pedig az Ung. Mag. III. kötetét ismertetve, még a szóbanforgott 1693-iki jelentést is ismertette Könyv házában IV (1783) 439–41. o., CCCXV. k. – Z. tudósítása igen megbízható, nagyon fontos dokumentum. 1780 végén az erdélyi kath. püspök, Batthyány Ignác megkérte Zöldöt, hogy tegyen neki jelentést moldvai tapasztalatairól. Z. 1781 jan. 11-én kelt latin jelentése (leközölve Kovács (54 : 57–66. o.) és magyarul Domokos 195: 47–57. o.) nagyjából egyezik a Notitiával, csak még világosabb s szól a maga sorsáról is s magyar ferencesek Moldvába küldését is tervezi benne.

17. Anonymus (Schönwiesner István): Reise nach der Moldau. Ungrisches Magazin III (1783) 90–100. o.
    L. (16) alatt.
18. Olv. Turkulinak Astrabat Városából írt levele [a tartalommutatóban így határozza meg tárgyát: A' külső Magyarokról], Erdélyben közlé azt velem

1782-ben N. T. P. Orosz Zsigmond a' K. Iskolák Provinciálisok.. Molnár János: Magyar Könyv-ház III (1783) 284–91. o. CXVII. k.

L. (8) alatt.

19. G. T. D. [Gróf Teleki Domokos]: Egynehány hazai utazások' le írása.. Bécs, 1796. 333 l.

A könyv négy utirajza közül a második a Székelyföldről szól. 82. l. a gyimesi csángókról szólva megállapítja róluk, hogy »nagyobb részint a' Tsiki falukból vonták ide magokat, de részszerént Moldovából-is jött Székellyek, vagy Magyarok, mert úgy kell megtudni, hogy Moldvában illyen ki vándorlottak, kivált Székelyek igen sokan vagynak«. – T. műve Németh László győri ev. tanár német fordításában is megjelent, Pesth, 1805. 288 l. (segített a fordításban Kazinczy is), hogy pótolja a külföldön a Magyarországról szóló könyvek hiányát. E német fordítás 100. lapjáról s nem a korábbi magyar kiadásból idézte T. magyarázatát a csángó névről (l. 136 alatt) Bitay (181).

20. Turkolyi levele. Sándor István: Sokféle, Hetedik darab (1801) 146–65. o.

L. (8) alatt.

21. Engel, Johann Christian: Geschichte der Moldau und Walachey. I–II. Halle, 1804. 382 + 362 l.

Magyar történetéhez előkészületül és előtanulmányul írta meg E. a magyar birodalom tartományainak, köztük a két oláh vajdaságnak a történetét. Ezt a művét egyúttal Sulzer hatalmas földrajzi műve (15) történeti kiegészítésének is szánta. Igen értékes, könyve 10 évi munkával összeállított, magyar tartományokra vonatkozó bibliografiája. Moldvára és Oláhországra 104 addig megjelent útleírást, jelentést, művet sorol fel és ismertet kimerítően.

22. Wolf, Andreas: Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau. I–II. Hermannstadt, 1805. XVI+286 és XVI+226 l.

A nagyszebeni szász orvos W. mintegy hét évig élt Moldvában s megfigyeléseit e műben írta le. Moldva vallási viszonyairól szólva, írt a katholikusokról (I: 165–8. o.), kik 1796-ban 13 plébániában éltek. Az olasz papokról és híveikről nem tudott meg semmit. Róluk csupán Zöld jegyzeteit ismerte. Műve végén bő bibliografiáját adja az addig Moldvával foglalkozó műveknek.

23. Batthyáni, Gr. Vinzenz: Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Boccovina, im Jahr' 1805. Pesth, 1811. 236 l.

A németül író, német szellemű és német műveltségű finom arisztokratát, a főuri rokokó neveltjét, aki a magyarokat a németekkel összeolvasztani szerette volna (201. o.), a romanticizmus Bécsből keletre vitte az addig divatos nyugati peregrinációk helyett. Utjában csak az érdekelte, ami a magas műveltséget és a fejlődő gazdaságot jelentette, pl. a vajda s keleties bojárjai, meg az itt-ott induló ipar, kereskedelem. Ezekről sok érdekeset is ír le. A köznépről általában csak azt tudja mondani, hogy durva arcú s piszkos, érdeklődésébe még nem tartozik bele (mint ahogy még a 10 évvel később Erdélybe utazó Kazinczyéba sem). Igy a moldvai magyarokat észre sem veszi, talán nem is tud róluk, csak Bukovina osztrák gyarmatosításáról szólva említi meg, hogy »vannak ott magyar lakosok is (Istensegős [így] és Hadikfalva községben). Esetük azokra tartozik, akik idegen kolonisták letelepítése ellen vannak. Ahol szabadság és kereseti lehetőség van, ott a természetes népszaporulat feleslegessé teszi a mesterségest«. – Műve megjelent magyarra fordítva is »egy hazafi által«, Pesten, 1818. 160 l.

24. J***: A' Magyarok Moldowában. Tudományos Gyűjtemény 1818. VIII: 144–6. o.

A moldvai magyarok eredetét a tudósokra hagyja e névtelen, de »hogy Moldovát a' legtávulabb

időktől fogva mindenkor Magyarok lakták«, – bizonyítják a magyar városnevek s hogy a »Moldvai nyelvnek nagyobb részét mind törsökös Magyar szavak tészik«.

25. Obernyik László etyeki prédikátor: A' mai kis Tatár Országi Magyar. Tudományos Gyűjtemény 1821. IV: 117-26.

Cáfolatnak szánva Sajnovits és a többiek finn rokonltására, bemutat O. egy »őseink hazájából«, Jekaterinoszlavból kijött magyart, Kotoraw-Keserű Istvánt, egy szolgabírónál szolgáló tehenest, aki több mint ezeréves elszakadás után is tisztán, »nyomtatásunk szerént« beszéli a magyar nyelvet. A cikk néhány plébánost, tiszteletest és táblabírót megindított és Keserű István alkalmából több zavaros értekezés és cáfolat jelent meg a Tud. Gyűjt.-ben az őshazáról, Etelközről, stb. (Tubolyszegi Tuboly László 1822. II: 3–47. o.; Horváth Endre 1823. II: 3–69. o.; Bartalos József 1823. VIII: 91–100. o.; Tubolyszegi mégegyszer 1824. X: 114–26. és XI: 106–25. o.; Y. jelzetű névtelen 1825. VI: 3–56. o. stb.) Ezek a naiv értekezések tovább éltették a magyar-hún-kún testvériség s mi ezzel együtt járt, a csángók kún származásának a hitét. Egyrészüket közhangulatot kihasználó kalandorok tudósításai nyomán írták. Veress szerint (204: 62. o.) Keserű esztergomi származású szökött katona volt. Hozzá hasonló szélhámos több is akadt. A Felső Magyar Országi Minervában 1825. 203–7. o. Perecsenyi Nagy László »Két nevezetes Hazafiaknak Napkeleti útazásokról« tudósított. Az egyik nevezetes hazafi Nagylaki Jaksics Gergely volt, aki kaukázusi magyarokkal s murzájukkal (fejedelmükkel), Irrédivel, mint mondta, beszélt is, hosszú, nyújtott magánhangzókkal, magyarul. (Megjegyezte erre a hiszékeny redakció, hogy »bizony kár, hogy nem beszéllünk már ma itt Európában úgy, mint ez a' Murza Ázsiában – mi szép lenne? minden szót, minden szótagot úgy

nyújtani és fél órára szorulni annak elbeszélésére, a' minn most egy fertály alatt keresztül esünk«.) Bizonyára Dugonics Etelkájától ihletve, a kaukázusi magyar szépekről így írt: »e virító, fejér, magoska termetű áldott fejérnépek' bájaik és kecseik lángolva szelid nézésű szép nagy fekete szemeik 's kisajakú szájaik eszembe ötlenek«. – A másik Szabó Nazárius oláhországi szolgálatra beosztott ferences volt, aki mongolországi magyarokról beszélt. Egy Rencz József nevű, szintén esztergomi származású fiumei tengerészt is felhoz még Veress, aki kalandozásai közben a Káspi tengernél Tupis faluban egy magyarhoz hasonló nyelvet beszélő szangó, tsongó nevű népre talált (Hasznos mulatságok 1929, II: 177–9. o.). Ezt mind elhitte a korabeli naivi magyar közönség.

26. Kiss hadnagy: Holmi apróságok Bukowinából. Tudományos Gyűjtemény 1824. VII: 98–105. o.

    A székelyekről is beszámolt a lengyel, galiciai és bukovinai dolgokról szorgalmasan irogató K.

27. Léding Sándor: Sükei 's a' bukaresti magyarok. Társalkodó II (1833) 241–42. o.

28. Nagy Ajtai Kovács István: Moldva' magyar nyelvet beszéllő lakosainak egy része: Székelyföldről oda kiköltözött Székelyek maradéka. Nemzeti Társalkodó 1836. II-ik félesztendő 387–95., 397–406. o.,

    A maga korában alapos és higgadt tájékoztató okleveles adatok alapján az 1493-iki s a székely határőrezred szervezése ideji kivándorlásokról, utóbbiról, nemesi szemlélettel, rosszalólag szólva.

29. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1836-iki évfolyama írt Gegő szerint az oláhországi magyarokról. Nem találtam.

30. Névtelenül: A' Bukovinai magyar reformáta Eklézsia. Erdélyi Prédikátori Tár VI (1836) 159–62. o.

    A Pruthon túli Ráráncsban összegyült néhány reformátussal kezdődött e cikk szerint a buk.-i ref. egyház, melynek első szolgája a debreceni Ajtai

Sámuel volt. Nemsokára az Andrásfalvára gyűlő ref. székelyek papja lett Ajtai. Követte őt Miskolczi István, majd Biró Mózes (a cikk adatainak valószínű közlője). A hívek száma 432. Leközölte e cikket Gegő (31) is s bővebben ismertette e cikkben foglaltakat Biró Mózes, a Prot. Egyh. és Isk. Lapban (46).

31. Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. VIII + 166 l. Moldva térképével.

Gegőt a csángók iránt akkoriban több ízben érdeklődő Akadémia küldte ki Moldvába, látta el megválaszolandó kérdésekkel s adta ki könyvét, mely az első, teljes egészében a csángókkal foglalkozó mű. Már a következő évben megtámadta azonban ezt egy brassai román lap (32) csodálkozva, hogy 15 nap alatt végigfutotta G. Moldvát s művet írt róla. Adatai nem lehetnek megbízhatók. Döbrentei, talán ezért, megkérdezte 1841-ben Petrást, hogy: Hitelesek-e Gegő adatai? (35 : 84–7. o.) Petrás még jobban elitélte Gegőt. Szerinte csak négy napig volt Moldvában s csak Tatrosig ment el. Utazását tovább csak képzeletben tette meg. »Azon képzelt utazásban többnyire mindeneket másképp ír le, mint ahogyan vannak«. – Adatait ezek szerint óvatosan kell fogadnunk (pl. a vajda hozzá írt levelét stb.). Egy-két hibás állítását (pl. a csángó c-ről a cs helyén (114), vagy a husztiak huszita miséjéről (193.)), sajnos kritikátlanul, illetve megbízva benne, vette át egy egész sereg író s így a csángó irodalom sok romlott, zavart állításának lett a forrása G. – Érdeme ezzel szemben G.-nek az, hogy sok apró-cseprő adalékot, újságcikket, ismertetést hoz fel műve történeti részében s két fontos történeti művet először használt fel a moldvai magyarokra vonatkozólag: a Kantemirét s Bandinusét (utóbbit l. 3 alatt).

32. Névtelenül: Insemnări asupra călătoriei P. Gegő in Moldavia. Foae pentru minte, inima şi literatura (a

Gazeta de Transilvania irodalmi melléklete) 1839: X. 22. -XI. 12. számokban. Ujra lenyomtatva Buletinul Societății Geografice Române 1892: 56–73. o.

L. (31) alatt.

33. Moldvai magyarok ügye. Moldvai magyarok. A' Magyar tudós Társaság' Évkönyvei. IV (1840) 80–1. és 88. o.

34. A' moldvai magyar népköltés. Tudománytár új folyam VII (1840) 138–9. o.

Viola József jászvásári vajdai orvos, egy a sok mult században oláhföldre ment magyar értelmiségi közül, akadémiai l. tag, Moldvában gyűjtött két csángó dalának a leközlése. L. még (40) és (161) alatt is.

35. Döbrentei Gábor' kérdései 's Petrás Incze feleletei a' moldovai magyarok felől. Tudománytár új folyam XII (1842) 7–31., 67–98., 147–63. o.

A borszéki fürdőn 1841 nyarán az Akadémia titkára D. találkozott P.-vel és a moldvai misszió prefektusával, Arduinivel. Az Akadémia akkori érdeklődésének megfelelően a magyar közönség tájékoztatására kérte D. a magyar papot. Igy született meg ez a 38 kérdésből s feleletből álló tájékoztató, melyet Arduini pecsétjével hitelesített. Ez a hitelesítés, úgy látszik, némileg befolyásolta Petrást. A korabeli íróktól, Gegőtől, Jerneytől eltérően, nem okolja P. az olasz papokat a moldvai magyarok eloláhosodásáért, sőt dicséri őket, törekvéseiket s a prefektust. Kényes kérdésekre csak röviden válaszol. Ezektől eltekintve, válaszai igen alaposak, higgadtak, a csángók multjára nézve a legjobban felhasználhatóak. Különösen Klézsén gyűjtött 21 dala (l. 40 alatt is) értékes.

36. Ürmösy Sándor: Az elbujdosott magyarok Oláhországban. Utazása után írta – Kolozsvártt, 1844. 107 l.

A fiatal kolozsvári ref. pap nyelvújítás-megrontotta, modoros nyelvéből kibújik itt-ott egy-egy mag-

vasabb megjegyzés valami közmondás, vagy ízes szentencia képiben. Sok igen érdekes megfigyelést, adatot ír le a havaselvi oláhokról, magyarokról. Általában megbízható. Utirányának megokolása kelet felé, a szomszédba, könyve elején, értékes szellemtörténeti adalék. – Könyvét ismertette az Erdélyi Híradó s felújította Ü. vádjait Sükei, a másutt mindenütt dicsért bukaresti ref. pap ellen, aki erre keményen válaszolt (37). Ü. könyvét »hamis vádakkal s nem igaz közlésekkel teljes»-nek mondja, melyért elégtételt fog kérni s meg is fog cáfolni »európai s ázsiai utazását s az oláhországi magyarok állapotját mivoltosan leirandó«. (Hogy ezt megtette volna, nem találom.) – Irt Ü. könyvéről később Bitay is (l. 162 alatt).

37. Ürmösy könyvének bírálata s Sükei válasza az Erdélyi Hiradóban 1844: 107. és 195. o.

L. (36.) alatt.

38. Szeverin (Dobrossy István): Irodalmi levelek Constancziához, a Pesti Divatlapban. Ebből 1846:373. o.

L. (40) alatt.

39. Kemény, Gr. Joseph: Ueber das Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakow in der Moldau. Anton Kurz folyóiratában: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. II. Band, I. Heft. Kronstadt 1846: 3–82. o.

40. Erdélyi János: Népdalok és mondák I–III. Pest, 1846–48.

Az I. kötet 12. könyvében (417–34. o.) »csángó dalok «-at közöl, 23-at, átvéve Petrás 20 és Viola 2 dalát a Tudománytárból (35) és (34), meg Ürmösy egy Oláhországban lejegyzett táncversét (36: 27–8. o.). A gyűjtemény bírálója, Szeverin, ezt írja a dalokról (38): »Szegény csángó rokonink, úgy tetszik, mintha már nemcsak jellemök, de nyelvök is korcsosulna az idegen földön«.

40a. Névtelenül: Telepítés-ügy. Erdélyi Hiradó, 1847: 370–2., 826–8. o.

41. Jerney János' keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845. I–II. Pesten, 1851. I: 329 l.

Tárgyunkra nézve csak az első kötet fontos, J. néhol naivnak, néhol pedig igen éleslátásúnak bizonyult. Ha nincs előítélete a kún-magyar azonosságot illetőleg, sok olyan fontos kérdést meg tudott volna oldani a csángó kérdésben, melynek eldöntése csak napjainkban történt meg. Műve így is igen fontos. Felsorolt 330, magyar eredetűnek mondott moldvai helységneve sok esetben helyes magyarázatú.

42. Religio. Katholikus hetilap. Átnéztem az 1853–69-iki évfolyamokat.

Néhány ünnepi miséről, meg iskolai eseményről való beszámolón kívül (1853–55-ig Mike Antaléi, 1859–69-ig elvétve Pongrácz Bódogéi) alig van több ez évfolyamokban, magyarokról meg alig valami. Jegyzeteim vannak róluk.

43. Neigebaur, J. F.: Die Donau-Fürstenthümer. Breslau, 1854: 116 l.

A porosz konzul N. néhány politikai és statisztikai vázlata a Duna-fejedelemségekről. A magyarokról 85–90. o. szól. Dicséri erkölcsüket, jó gazdálkodásukat s az oláhoknál műveltebb voltukat, amit kath. vallásuknak tulajdonít. A csángók eredetére a következő mondát hallotta: Kaukázusi »csángó« hazájukból a IV. vagy V. században Moldvába jöttek, melyet szabad birtokukba vettek. A bojárok azonban lassanként annyira elnyomták őket, hogy politikai jogaikat elvesztették s parasztalattvalók lettek. Az Oláhországba kivándorolt városlakó magyarokról értékes statisztikát ad:

Bukarest	2516 prot.	920 kath.
Kimpina	125 „	68 „

Krajova	75 prot	59 kath.
Plojest	65 „	51 „
Tergovistye	65 „	78 „

Falvakban szétszórva: 160. Összesen: 4190.

44. Szilágyi István: A magyar nyelv közügyi kelete Moldvában a XVI. században. Uj Magyar Muzeum 1856. I: 39–42. o.

Egy 1588-iki románvásári Oklevél közlése (hiteles-e vajjon?), valami Ijjgyártó család örökösödési ügyében, Demeter Domokos nevű románvásári biró aláírásával és pecsétjével. Meglepő, hogy a XVI. század végén még magyar bírája volt R.-nak, melyben Bandinus idejében már csak 36 kath. lélek élt. (Összefüggést mutat ez az oklevél egy 1525-ikivel (Jerney 41: 206. o.), mely szerint akkor még az esküdtbírák és tanácsosok is magyarok voltak: Zygethj few Bíró Zyus, esküdt bírái: Teöreök János, Hatuanj Pal, Attyaj János, Csiszár Balas, tanácsbéli személyek: pongoracz János, Kalmar Ferencz, Iygiartho Mihalj poncz Gaspar ,Niskos Miklós paisos János Zaz Giorgj Astalos Peter.) – Érdekes, hogyan buzdít a közlő Sz. hasonló oklevelek kutatására: »Nem tartom feleslegesnek ide jegyeznem ez alkalommal egy sejtelmemet, t. i. több adatok nyomán világos lévén az, hogy moldvai véreink szakadatlanul fenntartották közlekedéseiket magyarországi rokonaikkal, [!] csaknem bizonyosnak látszik, hogy rájok vonatkozó s tőlük származott nyelvmaradványokat, ha már nálok az többé nem lelhető, itthon, az anyaországban nagyobb számmal is találhatnánk azon helyeken, melyek határaik s fekvéseiknél fogva Moldvához közelebb esnek«.

45. Hunfalvy Pál: Toldalék (a magyar nyelvjárásokhoz). Magyar Nyelvészet I (1856) 226–33. o.

L. (114) alatt

46. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. Átnéztem az 1858–69-iki évfolyamokat.

Számtalan cikkben, levélben, beszámolóban, Buzdításban, »esdő szóban«, veszekedésben, melyek mind az 1860-ban megindult s 1858-tól előkészített oláhországi ref. misszió, meg Koós és Czelder körül forogtak, a reformátusok akkori Kárpátokon túli szervezkedésének minden jelentősebb eseménye meg van örökítve. A sűrűn következő adatokban szinte el lehet veszni, de sok érdekeset is lehet kihalászni belőlük. Bő jegyzeteim vannak róluk.

47. Lejean, G.: Ethnographie de la Turqie d'Europe. Ergänzungsheft zu Petermanns Geographischen Mittheilungen, Gotha, 1861. 38 l., térképpel.

A moldvai magyarokat tévesen mind székelyeknek tartja (36–7. o.), akik »nagyon régi időből való betelepülők, amikor a magyar királyok Moldvát Románvásárig és Bákóig birtokolták[!]« Számukat 44.116-ra teszi. Térképén is feltünteti őket s ez a csángók első ábrázolása néprajzi térképen.

48. Czelder Márton missziói levelei Ballagi Mórhoz. I–LXXIX. Prot. Egyh. és Isk. Lap 1861–65. évfolyamokban.

Cz.-t már eléggé lefestettük könyvünkben: S éppen e levelei alapján, melyek a legjellemzőbb termékei az akkori nagy nyilvánossággal folyt ref. munkának. Cz. ügyes író volt és nagyon tájékozott: a legkülönfélébb dolgokat a tollára vette. A vallásos érzelemről, az akkori divat szerint leveleket át öblögetett. A sötét, nyomorú helyzetet s az ebből növő letörhetetlen optimizmust igen szívhezszólóan ábrázolta. Koós későbbi vádjai szerint nem tudott ugyan románul, de az oláhokról mégis lényegbevágó megjegyzései, feljegyzései vannak. A kivándorló magyarok ismeretéhez meg éppen nélkülözhetetlenek levelei. Megérdemelnék ezek, ha rö-

videbbek volnának, hogy kiadja őket valaki egy kötetben.

49. Tusnádi (Imets Fülöp): Egy régi baj. Az Alföld c. napilapban (Arad) 1862 dec. 17.–1863 jan. 18.-ig. Megjelent különlenyomatban is. »A székelyek s egy régi baj« címmel, Arad, 1863: 65 l.

Lendületesen, néhol túl szónokiasan megírt újságcikksorozat a székely kivándorlásról, melynek okait a föld terméketlenségében, a túlnépesedésben s a »zsibbasztó politikai viszonyokban« látja.

50. Pető Dénes: Moldvai vándorlásaim. Vasárnapi Ujság 1864. 3–4., 15–6., 26–8., 39–40. o.

A »nem polgári hajlamú« P. nem Svájcba, vagy Párisba vágyakozott, hanem »inkább őseredeti állapotban pangó, vidékekre« s így került el Moldvába. Nem a csángókért ment, hanem azért, hogy »utazzék«. Igy züllött le a XVIII. sz. kalandos érdeklődése s a romantikus utazás tervnélküli, terméketlen vándorlássá. A csángókról szóló sorai nem a helyszínen végzett megfigyelései, hanem az addigi irodalom jó-rossz ismétlése.

51. Krisár Károly: Bukovinában szenvedő magyar testvéreinkről. Hazánk is a Külföld 1866: 28–9. o.

Adakozásra szólítja fel a közönséget az előző évi rossz termés miatt éhező bukovinaiak érdekében.

52. Thaly Kálmán: Bessarábiai magyarok. Századok 1868 : 582–3. o.

Közli Bay és Pápay (4), meg Ráday (5) tatár és török követsége naplóinak Csöbörcsökre vonatkozó részeit.

53. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I–VI. Pest, 1868–73.

A Székelyföld bejárása közben O. a határon túl nem ment, csak' a gyímesi csángóknál, a már Moldvába eső Csügéssel szemben mond pár szót a moldvai csángókról (II: 84–5. o.) s az olasz papok-

ról, akik miatt az »eloláhosodók száma minél tovább nagyobbodik. Sürgős teendő lenne tehát arról gondoskodni, hogy ezen elszakadott testvéreink magyar papokat kapjanak«. L. még (136) alatt is.

54. Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban, 1868. Marosvásárhelytt, 1870: XX+197+119 l.

Hármójukon kívül még egy Kubinszky nevű kanonok s egy Mayer nevű ügyvéd volt abban a társaságban, melyet a Szt. László Társaság küldött Romániába, hogy a katolikusok helyzetét megvizsgálja. Erről az útról keletkezett ez a bőbeszédű, középértékű könyv, melynek írói leginkább csak diákos, önképzőkörös modorúak. A velük történt kirándulási esetek felhasználhatók azért néha, adatközléseik pedig egyházi irattárakból, melyek papi embereken kívül másnak nem igen szoktak nyitva állni, jó szolgálatot tesznek az érdeklődőnek. A csángókkal kapcsolatos szép terveik megvalósítás nélkül maradtak.

55. Lukács Béla: A moldvai csángókról. Vasárnapi Ujság 1870: 306–8. és 323–4, o.

A V. I.. K.-féle könyv (54) megjelenése alkalmából aggódó cikk a csángókért, belátást remélve Rómától.

56. Eötvös Lajos: A csángó ügy irodalomtörténete. Vasárnapi Ujság 1870: 353–4. o.

Lukács cikkére (55), mely szerint Jerney fedezte fel a moldvai magyarokat, cáfolatul küldi az ügy általa ismert irodalmát Jerneyig, megemlítve, hogy politikai helyzetünk miatt nem tehettünk a multban a csángók érdekében semmit, ma is legfeljebb csak társadalmi úton segíthetünk rajtuk, a missziók által. »Ha M. o. egyházai nagyobb figyelmet fordítanának: csángóink könnyű szerrel meg lennének mentve fajunknak.«

57. Szarvas Gábor: A moldvai csángó nyelvről. Nyr. III. (1874) 1–6. és 49–54. o.

A Nyr. folyóirat és az Akadémia pártolásával a

mult század végén több nyelvész utazott le Moldvába, hogy az addigi irodalom egy-két töredékes és hiányos nyelvi megjegyzése és tudósítása után rendszeresen lerögzítse a csángók nyelvi sajátságait. Sz. 1873 őszén rándult le, őt követte 1880 nyarán Munkácsi és Kúnos (65), majd a századfordulón, 1900-ban és 1901-ben Rubínyi (rávonatkozólag l. (96) alatt). – Sz. még egységesnek hitte a moldvai magyarságot s mivel olyan helyen gyüjtötte az adatait (Klézsén), ahol a székely és a csángó, nem székely elem, erősen keveredett, alig talált a székelyekétől elütő nyelvi sajátságokat. Ezért hibás a konklúziója: »Tartsa bár a történetírás a csángó népet besenyő, kún, vagy akár hún maradékoknak, hanem a nyelv eltagadhatatlan tényei azt az egyet kétségtelenné teszik, hogy bármikor szakadtak is el egymástól, de a székely néppel hajdanában egy fajt, egy családot képeztek« (54). – Munkácsi bő hang-, jelentés- és mondattani vizsgálatai már pontosabbak. Ő már látta Sz. hibáját s tudta, hogy az északon lakó moldvai magyarság őrizte meg tisztábban a csángó sajátságokat, közöttük kell hát azokat kutatni. Mégis, még ő is a székely, pontosabban a keleti székely egy ágának tartotta a szeretmelléki csángókat (445. o.). Hibás csángó névmagyarázata is (l. 136 alatt). Két helyes nyomot is talált azonban. A szláv és német jövevényszavak meglétéből, illetve hiányából a csángó nyelvjárásban (205), a csángók eredetére nézve vont le következtetést. A sziszegést pedig a szlavoniai nyelvjárás hasonló tulajdonságával együtt megőrzött régiségnek tartotta (449. o.), később hibásan kún sajátságnak (100). Kár, hogy az előbbi két nyomon nem haladt tovább.

58. Rokonföldi (Petrás Ince) népnyelvi közlései Klézséről a Nyr.-ben III (1874) 93., 144., 480.; IV (1875) 46.; V (1876) 89.; VI (1877) 83–4., 287–8., 374–5., 432.; VII (1878) 192., 237., 382–3., 478.; IX (1880)

423–6., 428–9., 431.; X (1881) 48., 239-40. (e közlés legyezik az előzővel), 479–80. o.
Klézsei helynevek, dalok, tájszavak, babonák, család-, gúny- és gyümölcsnevek, melyek gyüjtésére az 1873-ban nálajárt Szarvas (57) buzdította P.-t. Sz. után a többi Moldvában kutató nyelvészek is felkeresték őt (Munkácsi és Kúnos 65 : 447. o.), Rubinyi pedig kéziratait találta meg s közölt belőlük további részleteket (95: 203–7. o.).

59. Hintz, Johann. Das wandernde Siebenbürgen. Kronstadt 1876: 54 l.
Sok, másutt nem található értékes adat s terv van benne.

60. László Mihály: A bukovinai és moldvai csángók. Földr. Közl. 1877: 153–68. és 193–9. o.
Az istensegítsi születésű L. emlékeiből és tapasztalataiból állította össze e csángók állapotát leíró, tájékoztató cikket.

61. László Mihály: Bukovinai tájszók. Nyr. VI (1877) 472. és 525. o.

62. Figyelő V (1878) 148.
E lapon Aranka egyik Kovachichnak írt, 1796-iki levele van leközölve: »Gondolja kedves uram barátom, micsoda újságra tevék szert a napokban. Egy negyedfél árkusnyi kézírás. Irták 1533. deákul; .. ebben Turci, Hungari, Csángó Hungari és Siculi megkülönböztetnek; hasonlóképpen Terra, Turcorum, Blacorum, Csangonum, Siculorum és Ultrasilvania.«– Az »újság« volna a mi szempontunkból ezekben a sorokban a »csángó« név ilyen korai, 1533-iki előfordulása. Lükő szerint azonban (217: 8. o.) az a deák írás, amiből A. idézett, a Csiki Székely Krónikával egyidőben és azonos célból készült hamisítvány volt, melynek eredetije elveszett. Szádeczky kutatásai szerint tudjuk pedig a krónikáról, hogy »1790 körül készült a Sándor család egyik tagjának megbízásából, hogy annak segítségével a család nagy perét megnyerhesse. Földesúri

jogainak bizonyítására a Sándor nevet a Csángóúrból származtatja, illetve annak archaizálja és a csángókat a XI. századba viszi vissza.« Ennélfogva nem vehetjük tekintetbe ezt az adatot 1533-ból, legfeljebb csak a hamisítás évéből, 1790 körülről. De még így is majdnem rátalált a címre Alföldi, aki A. idézett közlését »A csángók legrégibb említése« címen újranyomatta (127). Ugyanis alig néhány évvel előbbről, 1783-ból találjuk csak a csángó név legelső irodalmi említését, Zöld Notitiáiban, Molnár fordítása szerint (16) egyszer csángó magyarok (415. o.), másszor csangó magyarok (415., 416. o.) formában. Ugy látszik, hogy addig az irodalomban nem volt szó a csángókra (136: 419. o.). Hogy melyik az eredetibb forma, a csángó-e, vagy a csangó, az első előfordulásokból bajosan lehet megállapítani. Sándor István Sokféle II (1791) 151. o. »Tsangó Magyar«-t mond, Baróti Szabó Dávid Kisded Szó-tárában, Kassa 1792. második kiadás 239. o. meg »Tsángó«-t említ. Teleki Domokos 1796-ban újra »Tsángó«-t mond (19: 82. o.). A két alakot ezután még sokáig, kb. a mult század közepéig használták felváltva, attól kezdve csak a »csángó« alatt van használatban.

63. Veress Sándor: A magyar emigratio a keleten. I–II. Budapest, 1879: 385 + 451. l.

Bő részletességű emlékirat a 48-as emigráltak életéről. A Romániában letelepedett V. igen tájékozott volt a kivándorlókról s az egész romániai magyarságról, melynek egyik legfáradhatatlanabb szervezője volt.

63a. Pejacsevich, Gr. Julián: Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel (1612–1674.). Archiv für österreichische Geschichte LIX (1880) 337–637. o.

64. Szádeczky Lajos: A bukovinai magyarok között. Uti emlékek. Pesti Napló 1880 dec. 25-iki szám.

A bukovinaiak érdekében közhangulatot növelő cikk.

65. Munkácsi Bernát: A moldvai csángók nyelvjárása. Nyr. IX (1880) 444–55., 481–93., 529–33. és X (1881) 101–7., 149–58., 199–205. o.

L. (57) alatt.

66. Szádeczky Lajos: Moldován át. Uti emlékek. Pesti Napló 1881 jan. 13-iki szám.

Előző cikkének és szándékának (64) a folytatása.

67. László Mihály: Keleti testvéreink. Budapest, 1882: 85 l.

Eléggé gyűlölködő hangú, érzelmeket szító röpirat a román politika s az olasz papok ellen s szenvedélyes buzdítás a csángók visszatelepítése érdekében.

68. Nagy György: Emlékirat az aldunai munkálatokról és a bukovinai magyarok hazatelepítéséről. Szeged, 1883: 66 l.

A már lefolytatása alatt sok támadást ért visszatelepítés gyakorlati intézőjének magamentsége.

69. Nilles, Nicolaus: Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. Oeniponte, 1885: 1086 l.

Az oláhok, rutének, szerbek, örmények Rómával való magyarországi unióját tárgyaló összefoglaló mű és adattár, közli Róma tárgyalásait, terveit és levelezését a Kárpátokon kívüli oláhok, főleg Moldva uniójára vonatkozólag is (979–1034. o.) s ezzel kapcsolatban a sokat említett 3 magyar; jezsuita atya 1743-iki jelentését is (1023–9. o.). Különösen megrendítő ebben a kuruc emigráltakból települt Sztojcsin 2 lakosával való találkozás leírása. A jezsuiták meg akarták látogatni a teljesen elhagyott falut, melyről csak nem is tudtak a misszióban, de a prefektus eltiltotta ettől őket. A 2 sztojcsini magyar szeméből »a legkeserűbb könnyeket csalta ki ez az esemény«.

70. Schmidt Guilielmus: Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae.. Budapest, 1887: 164 l.
71. Urechiă, V. A.: Notițe despre slobodii. Analele Ac. Rom. Seria II. Tom. IX. (1888), Memoriile Secț. Ist., 149–74. o.
72. Ballagi Aladár: A magyarság Moldvában. Földr. Közl. 1888: 1–27. o.

B. Mór fiát, ismerve a prot. missziót, Szászkútra vitte az érdeklődése. Klézsére meg Petrás Ince emlékezete vonzotta. E két helységről bő leírást ad. Értékesek szövegébe befűzött nyelvi adalékai.

73. Veress Endre: Fürdői levelek Romániából. Vasárnapi Ujság 1888: 545–7. o.

Diákkori kirándulás leírása a szlaniki (szalonci) fürdőbe s a mellette levő aknavásári sóbányába.

74. Magyar leányok sorsa Romániában. Székely Nemzet 1890. jan. 28-iki szám.
75. Koós Ferenc: Életem és emlékeim. 1828–1890. I–II. Brassó, 1890: 384+498. l.

A jobbágyszülőktől származó K. buzdításul szánja emlékiratait szegény és előretörő ifjaknak. Művében értékes adalékokat találunk a mult század középi erdélyi kollégiumi s a 48-as honvédéletre vonatkozólag. Bukaresti papságának leírásában a román fővárosba irányuló székely kivándorláshoz, a szabadságharc utáni emigrációhoz és a moldva-oláhországi ref. misszióhoz, melyben oly gyakran szerepelt az ő neve, igen bőven szolgáltat adatokat. Az e kérdésekkel foglalkozni akaró; K. művét vegye először kezébe. Megtalálja abban a listáját is K. nagyszámú cikkeinek és dolgozatainak, melyeket mintegy 40 magyar lapban nagyobbára a fentebbi kérdésekről írt.

76. Balassa József: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest, 1891: 150. l., nyelvjárási térképpel.

A »moldvai csángók nyelvjárását« (105–7. o.), az addigi kutatók közül Szarvasnak adva hitelt, tévesen a székely egy keleti ágazatának tartja s benne a sziszegést egy kivesző sajátságnak s nem megőrzött régiségnek, mint előtte Munkácsi (65: 449. o.).

77. Iorgulescu, B.: Dicționar geografic, statistic, economic, şi istorical județului Buzeu. Bucuresci, 1892. 569. l.

Csak nyers megmunkálásban adjuk még Săcueni megye magyar eredetű helyneveit. Tudjuk, hogy e nevek bizonyító értéke csak akkor lesz teljes, ha pontos hangtani s nyelvészeti megvizsgálásuk mellett történeti, okleveles adatokat is tudunk felhozni az általuk jelölt helyek egykori magyarságára. Mindezt rövidesen egy kisebb tanulmányban akarjuk elvégezni. Lehet, hogy ebben az itt felsorolt nevek közül egy-kettőt ki kell dobnunk, egy kettőt meg hozzá kell pótolnunk. Kétességük miatt néhány nevet egyelőre nem akartunk kihagyni a sorból, inkább kérdőjellel jelöltük meg őket. Történeti bizonyítékul az elősoroltak mellett ezideig csak azt tudjuk felhozni, hogy a földrajzi szótárak szorgalmas és lelkiismeretes gyűjtői a magyar nevű falvak, tanyák stb., mindegyikéről azt állítják hagyományok alapján, hogy a »legrégebbi«-ek a megyében. Ideiglenesen ez is elég: a magyar neveknek csak a »legrégebbi«-eknek lehet lenniök e tájon. Ami a nevek nyelvészetileg helyes megfejtését illeti, romanistáink előtt már számtalan analóg példa, hangmegfelelés igazolja az itt elősoroltak szinte mindegyikét. A kéteseket s az olyanokat, melyekre eddig csak elvétve fordult elő példa (pl. Meledicu ~ Menedék, tehát l ~ n változásra, vagy Oradea ~ Orația (-ție, -ții), tehát d ~ ț változásra) kérdőjellel jelöltük meg. A Soimu és Aprozeşti-féle neveknél még majd vigyáznunk kell, hogy nem újabb eredetűek-e s nem az oláhok nevezték-e el, bár magyar eredetű, de oláhvá lett közszóval. E

neveket egyelőre csak csoportos, és a kétségtelenül magyar nevekkel szomszédos előfordulásuk, meg a szinte egyöntetűen a harcászat körébe utaló jelentésük igazolja.

78. Andreiu, Ioan: Incercările romano-catolicilor de a atrage pe românii la biserica papistă. Bucureşti, 1893: 170 l.

79 Urechiă, V. A.: Codex Bandinus. Memoriu asupra scriereĭ luĭ Bandinus dela 1646, urmatu de textu, însoțitu de acte şi documente. Analele Ac. Rom. Seria II. Tom. XVI. (1893–94), Mem. Secț. Ist. 1–335. o.

L. (3) alatt.

80. Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I–II. Budapest, 1896: 801 és 800 l.

I.: 578–9. a beszivárgó oláhság mellett a kivándorló magyarságról is szól. Műve hibáját, forrásai elhallgatását, ezzel kapcsolatban pótolhatjuk is: 1609-, 1612-, 1615-iki adatai megtalálhatók az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben, sorjában VI: 124., VI.: 227., VII.: 284. o.

81. Brătescu-Moruzi-Alessandrescu: Dicționar geografic al județului Prahova. Têrgovişte, 1897: 642 l.

L. (77) alatt.

82. Eubel, Konrad: Zur Geschichte der röm-kath. Kirche in der Moldau. Römische Quartalschrift 1898: 107–26. o.

83. Tornyai Ferenc: Száműzetésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot. Székely Lapok 1899. ápr. 23.–júl. 6-iki számokban.

Sötéten rajzolt kép az oláhországi kat. egyházi politikáról s a kivándorlókról, azok visszatartása, visszariasztása céljából.

84. A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Magyar Statisztikai Közlemények 67. kötet. Budapest, 1918: 136*+120 l.

A romániai kivándorlás hivatalos ismertetése

és magyarázata az akkor tobzódó amerikai kivándorlásával együtt.

85. Iorga, Nicolae: Studii istorice asupra Chiliei si Cetății-Albe. Bucureşti, 1900: 418 l.

A két város történetében, különösen Zsigmond és a Hunyadiak alatt, a XV. században, amikor magyar végvárakként voltak megerősítve a törökök ellen, sok magyar vonatkozás van.

86. Weigand, Gustav: Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens. Siebenter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig 1900: 1–92. o.

L. (99) alatt.

87. György Endre: A moldvai csángókról. Vasárnapi Ujság 1900: 706–8. o.

A csángók elrománosítását jól látja Gy.: a közigazgatás, a közoktatás és az egyház együttdolgozik ezen.

88. Rubínyi Mózes: A moldvai csángókról. Vasárnapi Ujság. 1900: 690–2. o.

L. (96) alatt.

89. Rubínyi Mózes: Az igazi csángóknál. Erdély 1900: 101–8. o.

L. (96) alatt.

90. Rubínyi Mózes: A moldvai csángók multja és jelene. Ethnographia 1901: 115–24. és 166–75. o.

E cikk után kapott lábra az az »elmélet«, mely szerint a csángók etelközi magyarok ivadékai. Senki, soha nem próbálta ezt bizonyítani, sőt a régi és az adatok megvizsgálásában az újaknál sokszor alaposabb írók cáfolták. Először Torkos említette (12: 41. §.), hogy egy Moldvát járt ferences az ottani magyarokat az Álmos vezérrel előretörő magyarok maradékának tartja. De ő elvetette ezt (46. §.) és mást mondott. Pray, aki olvasta és idézte Torkos könyvét s benne a ferences véleményét, szintén cáfolta azt (14: 121. o.). Ő hasznosította

egyébként először a bizánci forrásokat, Constantinos Porphyrogenetost és másokat, akiknél Etelköz a neve a Szeret, Pruth és Dnyeszter folyók melletti, tehát az éppen szóbanforgó területeknek. Így került be a jezsuitáknál még csak Kunországnak mondott terület helyébe Etelköz, mely a magyar, kun, besenyő, uz stb. népeknek elég zavarosan elgondolt utolsó őshazája lett a mult századeleji írók (25) tollán. Gegő és Jerney már Etelközben maradt kunok (akiket ők a magyarokkal egynek hittek) ivadékainak mondták a moldvai magyarokat, mikor pedig kisült, hogy a kunok nem voltak egyenlők a magyarokkal, R. a századfordulón, felületesen és minden vizsgálat nélkül, ruhát változtatva etelközi kunok helyett etelközi magyarokat mondott. »Nem tudjuk biztosan, hogy akkor maradtak-e a Szeret és Moldva mentén, mikor még nem jutott el a magyar nemzet a Tisza, Duna partjaira és Etelköz volt az ideiglenes hazája« (115. o.). Ezt az odavetett, ötletszerű megjegyzést, csodálatos módon, sorra átvették az utána-írók s így él máig is az »Etelközben maradt magyarok« címke alatt – tulajdonképen a kun-elmélet. R. után így nagyolták el az erről írók a dolgot: Györffy (146: 498. o.) »A moldvai magyarság eredetét még mindig homály fedi. A régi írók az etelközi magyarok ivadékainak tartják.« Ugyanezt a tévedést írta Gy. más cikkeiben is (147: 70., 160: 104. o.). Bitay: »Egyesek szerint még az etelközi magyarságnak ott visszamaradt utódai, akiket számbelileg megerősített a századok folyamán beléjük olvadó, fajilag rokon, besenyő-kun-tatár elem s az Erdélyből kivándorló székelység« (175: 129. o.). Nem »egyesek« elképzelése ez, hanem B. fantáziájának a továbbszövődése. A legjobban Domokost ragadta el a lendület: »Nem lehet elképzelni s még kevésbbé igazolni, hogy ez a nép 100%-ban új haza keresésére indult. Az a valószínűbb és okmányokkal is iga-

zolható igazság, hogy a nyugodtabb vérű törzsek és öregek Etelközben maradtak. Ezen meggyérült sorokat a testvér kun nép sűrítette meg és megóvta az elpusztulástól« (195: 15. o.). Semmi alapja nincs e soroknak. – Etelközi magyarok ivadékai egyébként azért sem lehetnek a csángók, mert a Dnyeper és Szeret közti Etelköz (1. Fehér Géza: Századok, 1913: 590. o.) ki sem terjedt az ő lakóhelyükig.

91. Melich János: A Müncheni-kódexhez. Nyr. XXX. (1901) 418–20. o.

L. (182) alatt.

92. Barabás Endre: Romániai székelyek. Nemzeti Iskola 1901. febr. 9-iki szám.

A kivándorlók szomorú sorsát egy bukaresti német lap megállapításaival rajzolja: »Míg a magyar soviniszták saját hazájukban tűzzel-vassal magyarosítanak, addig nyugodtan nézik, hogy 100.000 magyar hogyan olvad be a románságba. Néhány hét előtt szünt meg Bukarestben egy »Romániai Magyar Néplap« c. magyar lap, melynek kiadója nem is magyar, hanem német ember volt. Nagy áldozattal tartotta fenn a lapot, de sem a romániai, sem a magyarországi magyarok részéről nem részesült semmi támogatásban. Nincs messze az idő, amikor a romániai magyarok nemcsak a magyar nyelvet fogják elfelejteni, hanem még azt is, hogy van a világon Magyarország«.

93. Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. Közgazdasági Szemle. 1901: 424–52. o.

A kivándorló szülőktől származó és Koós bukaresti iskolájában tanuló B. lényeges dolgokat tud a kivándorlás okairól, a romániai magyarok társadalmáról, értékéről s a magyar állam bűnös közönyéről a kivándorlást illetőleg.

94. Rubinyi Mózes: Adalékok a moldvai csángók nyelv-

járásához. Nyr. XXX. (1901) 57–65., 109–16., 170–82., 227–35. o.

Ez s a következő cikk (95), két nyáron gyűjtött csángó nyelvjárási anyag publikálása. A székely és a csángó megkülönböztetését a moldvai magyarban már nem hanyagolta el R. Hang-, alak- és mondattani vizsgálatokon kívül tájszavakat, dalokat, meséket találunk két cikkében, mely együtt is megjelent »Tanulmányok, a moldvai csángók nyelvjárásáról« c. alatt.

95. Rubínyi Mózes: Ujabb adalékok a csángók nyelvjárásához. Nyr. XXXI. (1902) 1–7., 82–7., 143–8., 202–8. o.

96. Rubínyi Mózes: Csángóország. Erdély népei (Az Erdély c. lap melléklete) 1902: 1–6. o.

R. a csángó irodalom réme. E felületes kutató (az »etelközi magyarokra nézve l. (90), a sziszegésre (114), egy 1693-iki kéziratra (16) alatt) egy kutyáról több bőrt akart lehúzni. Ki ahogy méltóztatott parancsolni, úgy írt a csángókról. Nyelvészeti tanulmányútjáról (ennek eredménye 94 és 95) több utirajzot gyártott (88, 89, 96), melyekből később, más csomagolásban, egyes részletekét újra kiadott (113). Hemzsegnek ezek a hátborzongató, szemtelen pesti zsidó zsargon »kiszólásaitól«, »eredeti ötleteitől«, »szóvicceitől«, »écáitól«. Egy kis ízelítő belőlük: »Nem kérem, ne tessék Bukovinára gondolni. [A bukovinaiak] nem igaziak, csak amolyan talmi csángók«. A határon a finánc csomagjában piszkálva »megszúrta a kezét egy új pennában. Nem rossz«. A kis, jótmondó martir: »Alig láttak meg Bákó utcáin, már suttogtak egy ungur kémről. [Hivatta a prefektus.] Tyű, az áldóját, most ezek be akarnak kóterezni«. Ő tudná csak megmondani, mi a magyar: »Párosával itt mentől kevesebbet járhatják. A csángó legény és csángó leány túlságos magyar vér, szóval no, rendben van így a dolog«. Nagylaki Jaksics Gergely (25)

istókuccse smafu volt ehhez a R.-hez: A csángó lányok »se nem kövérek, se nem soványak. És nem is olyan tüzes tekintetű lányok ezek. Valóságos keleti tipus. Tekintetük nem ragad el, nem fordul villámgyorsan, hanem szelíden, nyugodtan bájol el. Nyúlánk, vékony arc, karikás szem jellemzi őket azzal a selymes pillantással, amellyel a keleti lányok hódítják meg a világot«. Problémái rendkívül súlyosak: »Budapesti embernek feltűnően kevés Bukarestben a kávéház«. »Tréfából megmértük a minap egy csángó legény kalapját. Se több nem volt, se kevesebb, mint egy kilogramm«. Ez a századvégi friss magyar, akinek a magyar nyelvéért egy hajítófát sem adnék s aki Arany és Vörösmarty-reminiszcenciákból élt (A Szeret völgyében átvette uralmát az esti nyugalom. Arcuk' piros a moldvai nap éles sugarától.), illetlen pesti zsidó diákos kiszólásai mellett buta operett-melankóliába burkolta a csángókat. »Csángóország« a címe ennek az írásnak s az ember mindjárt az Erdélyország, a Csíkországi fenyvesek s a Gyimesi vadvirág népszínmű hőseire gondol. Elvegyült »külön kis világukba, amelyiknek legfőbb jellemvonása a sóhaj, a melankólia«. »Szívöknek magyarán becsületes vonzalma« vonzotta. Szívelelke megtelt »a kedvesen szomorú emlékekkel«, stb. – íme a mézes-mázos cukros lé operett-nyelv az operett-hangulathoz. Szemlélete fölöttébb jellemző az »Elnémult harangok«-os századvégre. A csángók szerinte »haldoklók, faji halottak«. Egyik képe finálója: »Nemsokára megint szomorú epizód lesz a fajok életében. Temetés lesz, faji temetés«. A csángók élete »apró, egyszerű, megható regények sorozata. Idegen földbe beásott, magyar feliratú, korhadt fakeresztek jelölik e regények utolsó fejezeteit«. – Kimondhatatlanul idegenek nekünk az idézett sorok, melyek asszimiláns írója akaratlanul is tipikus érzéketlenségét mutatta meg egy

magyar kérdésben, melyről pedig oly sokat írt. S hogy ne feledjük el még róla, természetesen »jobb magyar« volt ő, mint akárki. Hazafisága nem ismert határt: »Ez a határ, itten fogom elhagyni édes hazám földjét, hogy azután oláh földet tapodjak«. Havaselvén »szinte odahaza érezzük magunkat, a mi délibábos Alföldünkön«. Ilyen nagy honszerelem mellett nem csodáljuk, ha párducos dühvel rontott neki annak a finn tudósnak, Wiehmannak, aki gyalázta őt s a »többi« magyar tudósokat (l. 114 alatt). – Jót s érdemeset nem árulnak el R.-ről fentebbi tulajdonságai mellett az ő csángó-oeuvre-jéről készített bő jegyzeteim.

97. Hegedűs Lóránt: A székelyek kivándorlása Romániába. Budapesti Szemle 1902: 110. kötet 394–416., 111. kötet 31–72., 215–53. o.

Ez a székely kivándorlásról szóló írások századfordulói tömkelegében a szellemes, okos, finom elmeélű értekezés. »Ihol a veszedelem, ihon az emésztő tűz« – kezdi Zrínyivel. Aztán vagy száz lapon keresztül kivándorlási tüneteket és kivándorló típusokat, kategóriákat »énekel meg« (maga mondja így 406. o.), mint az amerikai kivándorlásról szóló, hasonlóan nagyvonalú értekezésében. Végül is a sok elmés, csillámlói mozaik után eszébe jut, hogy »a sok fa között el ne felejtsük az erdőt«, s »általánosb körültekintést« ad: »Az a székely kivándorlás, amely ma özönlik át a határon, már nem az a tünemény s különösen nem az az egyszerű tünemény, amely régebben volt« (227. o.). Okait ebben látja: a székelyek izgékonyak; területük hátat fordít az anyaországnak s Románia felé néz; nemcsak földrajzi lejtők, hanem társadalmiak is vezetnek Románia felé: »A székely munkásréteg nem egy magasságban van (vagy volt) az egyazon nevezetű románnal, hanem fölötte tart s ezért átömlik hozzá, mint a gáton a magasabb vízállású folyó«. S végül, nyugodjunk csak meg, a kivándorlás ugyanaz

a »szociológiai tünemény« Romániában, mint nálunk a svábok bejövetele: »Nem ébredünk-e arra, hogy városaink német bürgereitől kezdve, német nevű kisiparosainkig, sőt behozott gyári munkásainktól kezdve egész a budapesti, bécsi jargonos fiakkeresekig – mindez elemeink tökéletesen megfelelnek a mi romániai kivitelünknek?« (228–33. o.) – Hát felhasználhattam volna-e ezeket a mélyenszántó megállapításokat az ismertetésemben?

98. Weigand, Gustav: Die Dialekte der Moldau undi Dobrudscha. Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig 1902: 138–236. o.

L. (99) alatt.

99. Weigand, Gustav: Der Ursprung der s-Gemeinden. Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig 1902: 131–7. o.

A fajtája alaposságával dolgozó W. a románok nyelvészete megalapozása közben a kutatóterület egybeesése miatt fontos kutatásokat, útbaigazításokat végzett, megjegyzéseket tett a Kárpátokon kívüli magyarokra vonatkozólag is. A román dialektusok leírása közben kitért a csángókra is. Ebben a tanulmányában élesen elkülöníti a csángót a székelytől s megadja a csángók által lakott 50 falu névsorát, a (98) alattiban pedig a székelyek 70 falujáét. Az e 130 moldvai faluban lakó magyarokról közölt lélekszám- és nyelvi statisztikáját felhasználtuk a megfelelő helyen. A sziszegve beszélő románokat helyesen gondolta magyar származásúaknak (a kisoláhországi és bánáti s-et mondó községeket 86: 49–51. o. sorolja fel). A kunokkal talán azért hozta a sziszegést összefüggésbe, mert nyomukat sokhelyt meglelte Moldvában (pl. a csángók itt-ott jelentkező tarfejűségében 98: 143. o.) és mert az ő korában a magyar tudomány még kun eredetűeknek gondolta a csángókat. Ő maga azon-

ban nem vizsgálta meg az állítólagos sziszegést, Munkácsi tette ezt meg, hibásan; s a kun elméletbe így nem is W., hanem Munkácsi (100) öntött új erőt. – A világháború után a Kárpátokon kívüli Románia folyó- és vármegyeneveinek (156 és 183) a megvizsgálásával s bennük a magyar nevek megmutatásával tanította W. a mi kutatóinkat módszerre, s bátorította őket, hogy ne lepődjenek meg ezen a területen a váratlan, ránk nézve nagyméretű, nagyjelentőségű eredményen sem.

100. Munkácsi Bernát: A moldvai csángók eredete. Ethnographia 1902: 433–40. o.

L. (99) alatt.

101. Munkácsi Bernát: Komanischer Ursprung der Moldauer Tschangó. Keleti Szemle 1902: 245–53. o.

Ugyanaz németül, mint a 100. magyarul.

102. Melich János: A moldvai csángók eredetéhez. Ethnographia 1903: 52–4. o. Munkácsi válasza 54–6. o.

103. Szabó Imre: A dévai csángó-székely telepesek lakása és lakásberendezése. Népr. Múz. Értesítője 1903: 208–21. o.

104. Simon Péter: A székely kivándorlás, kivált vallási, nemzeti és közgazdasági szempontból. Bpest, é. n. (1903) XXIV+181 l.

Bőbeszédű, de aránylag még használható: tanulmány.

105. Eubel, Konrad: Zur Errichtung des episcopatus Moldaviensis. Rőm. Quartalschrift 1903: 188–91. o.

106. Sebestyén Ede: A romániai magyarok élete. Budapest 1904: 86. l.

A jó svádájú újságíró épolyan ügyességgel tudott volna írni egy rablógyilkosságról, mint a romániai magyarokról. A tárgyon való kívülállása: majdnem olyan jellemző, és elszomorító, mint Rubínyié. Egy-két statisztikai táblázata értékes.

107. Rosetti, Radu: Despre unguri şi episcopiile cato-

lice din Moldova. Analele Ac. Rom. Seria II. Tom. XXVII. (1904–5) Mem. Secţ. Ist. 247–322. o.

E feltűnő és fontos műről a magyar tudomány sokáig nem vett tudomást, pedig hasznára vált volna. Ujabban sokat idézgetik, először Veress ismertette bővebben (204).

108. Karácsonyi János: Az argyasi (argesi, ardsisi) püspökség. Kat. Szemle 1905: 557–62. o.

109. Borger Antal: A csángó nép és csángó név eredete. Erd. Múzeum 1905: 65–80., 125–37.

Világosan megírt elképzelés az egykori keleti székelység szétduzzadásáról s szélső csoportjainak összefüggéséről a gyimesi s a Hétfaluban és környékén lakó csángókkal. Bár Erdélyi, nem nagy joggal, ellene szólt (121), H. elképzelése egy-két kiegészítéssel helyesnek látszik. Névmagyarázatára l. (136) alatt.

110. Zolnai Gyula: A csángók eredete. M. Ny. I (1905) 400–3. o.

L. (136) alatt.

111. Melich János: A székely és csángó név eredete. Ny. K. XXXV. (1905) 479–80. o.

L. (136) alatt.

112. Rubínyi Mózes: Csángó nyelvemlékek. Nyr. XXXIV (1905) 415–23. o.

Közli egy csángó, Mártonos Antal hozzáírt levelét, amely tartalmán kívül nyelvészetileg is értékes: román hangzókkal leírt csángó nyelvjárási szöveg.

113. Rubínyi Mózes: Tanulmányok a romániai csángókról. Budapest, 1906: 96 l.

L. (96) alatt.

114. Wichmann György: A t'š, s, z, š és ž hangok története a moldvai csángó nyelvben. Ny. K. XXXVII (1907) 149–63. o.

A finn W. tisztázza e cikkében a csángók híres selypítését, melyről oly sok pontatlan adatot közöltek, s melyből oly sok hibás következtetést von-

tak le (Munkácsi: kunok (100), Karácsonyi: huszi-ták (139). Az š és ž helyett ő is s és z-t talált, mint mások, hiba csak a č körül volt, melyet ő nem c-nek hallott, mint olyan sokan, hanem jésitett š-nek (š). Végigment egyébként W. sorjában azokon, akik előtte a sziszegésről írtak s e sorból meglátszik, hogy a c ejtése, amint W. mondotta, csak legenda. Először Zöld szólt a sziszegésről, aki szerint (17: 97. o.) a csángók »loquuntur Hungaricam multum blaese«. Ezt Molnár így fordítja (16: 416. o.): »a Magyart tisztán, de selypessen ejtik«. Egy névtelen 1818-iki értesítése szerint (24: 145. o.) »nem mondják eök Isten, hanem sziszegve Iszten, nem dicsértessék, hanem díszértesszék«. Petrás, aki maga is csángó volt s ezért állítása a leghitelreméltóbb, azt mondja (35: 70. o.), hogy »a csángók s helyett mindenütt sz-t használnak .. a cs pedig úgy hangzik náluk, mint a németeknél az sch«. E W.-ével egyező, legfeljebb nem fonetikai iskolázottsággal lejegyzett régi hangmegfigyelésekkel szemben az ebben a tekintetben megbízhatatlan Gegő (l. 31 alatt) »a cs és s helyett cz és sz czengő, sziszegő fogbetűkről« beszélt (31: 76–80. o.). Igy indult el a legenda a c-ről, (nem tudván a fonetikailag laikus írók egy cs és c közötti hangot jelölni.) s mely lassanként hagyományként kötött meg minden erről szólót, akárcsak pl. a kún származás, tétele. Viola éppúgy c-t hallott népdalfeljegyzése szerint (34), mint Gegő. Jerney nem szentelt figyelmet e kérdésnek. Az első csángó, akivel találkozott, mint írja (41: 27–8. o.), így köszöntötte: »Díczértesszék a Jézusz Krisztusz.. Ha nem látom ősz fejét, valóban olly csalódás lep meg, hogy a beszélő: gyermek', vagy negédességből selypeskedik«. Hunfalvy, vizsgálva Gegő, Jerney művét s Erdélyi népdalgyűjteményét (40), melybe csángó daloklat is vett be, ezt mondja, nem is mondhatván mást (45: 232. o.): »Ugy látszik tehát, hogy a csángó beszéd leg-

inkább a cs és s bötük cz-nek és sz-nek ejtése által válik ki,.. mellynek kinyomozása legérdekesebb tennivalója a magyar nyelvészetnek«. Petrás megállapítása elkerülte az ő figyelmét. Az első, aki már hagyományként említi a dolgot, Imets, azt mondván (54: 31. o.), hogy a csángó beszéd »az ismert cz-ző és sziszegő czángó alakiságtól eltekintve, különösebb érdekkel nem bír«. Ugyanígy, hagyományként állítják ezt útitársai is. A c-s hagyomány még az első tudományos vizsgálót, Szarvast is léprevitte: »Az első, amelyet mindenki tud, aki hallott valaha a csángó népről valamit, az, hogy a palatális cs, zs, s helyett a szibiláns c, z, sz járja« (57: 1–2.o.). Szerinte egyébként a sziszegés »annyira nem általános s annyira ingadozó, hogy nemcsak egy helység lakói, hanem ugyanazon egy személy is nemcsak más-más, hanem ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja«. E megfigyelés azonban hibás s legfeljebb Sz. gyűjtőterületére, Klézsére érvényes, ahol erős csángó és székely keveredés történt s ahol Lükő szerint (217: 53–4. o.) a székelyek gúnyolására sokszor elhagyják, vagy legalábbis akarják elhagyni a csángók a selypítést, innen az ingadozás. Munkácsi már próbálta elkülöníteni a csángót a székelytől s azt találta (65: 448. o.), hogy »minden székely befolyástól ment csángó faluban, minő pl. Ploszkuczén, a zs, cs hang általában sehol, az s hang [!] pedig rendkívül elvétve fordul elő a köznyelv cs-jével szemben«. Ballagi azt mondja a klézseiekről (72: 14–5. o.), hogy »mint igazi csángók, selypesen, vagy amint a szászkútiak mondják, pejpesen beszélnek... A pejpes beszéd abban áll, hogy többnyire cz-nek, néha a szó elején s-nek [!] ejtik a cs-t«. Rubínyi nagyzolóan és pontatlanul, amint W. kicsit gúnyosan előhozza (153–4. o.) egy csomó változatot idéz a cs-re: c, č, š, š hangokat (93, 94). E tarka sor után a rendkívül pontos W. állapította meg a köznyelvi cs meg-

felelőjét a csángóban, ami által tisztázta e kérdést s hozzájárult a Munkácsi-féle kún-elmélet (100) megcáfolásához is. – W. tanulmányát a már lefestett Rubínyi (96) sértődötten, a »maga és a tudomány nevében« megtámadta (119), mert úgy vélte, hogy, egy csomó derék magyar embert sértett meg W. azzal, hogy a č-jelölést »legendának« mondta. E tapintatlan, látszólag, de fogadatlan prókátorként és oktalanul a magyar tudományosságot védő, gyenge lábon álló támadást, szellemesen és fölényesen utasította vissza W. (119). A Ny. K. szerkesztője igyekezett a bennünket kompromittáló vitát lezárni, de »fiatal tudós barátjának« segítségére sietett egy másik folyóiratban, a Nyr.-ben – vajjon miért? – Simonyi (125). Végül is egy harmadik folyóirat, a M. Ny. szerkesztője volt kénytelen egy lapalján megjegyezni, hogy tanulságosak W. magyar hangokra vonatkozó megfigyelései, »mert a mieinket az ő (talán elfogulatlanabb) megfigyeléseivel hasonlíthatjuk össze«.

115. Wichmann Györgyné: Moldvai csángók babonás hitéből. Ethnographia 1907: 213–4. o.
116. Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethnographia 1907: 287–94. o.
117. Wichmann György: A moldvai csángó mássalhangzók történetéből. M. Ny. IV (1908) 160–7., 208–16., 295–307., 394–400., 457–62. o.
118. Wichmann György: A moldvai csángó mássalhangzók történetéből. Nyr. XXXVII (1908) 193–202., 241–9., 303–14. o.
119. Rubínyi Mózes: A moldvai csángók nyelvjárásához. Ny. K. XXXVIII (1908) 257–65. o. Wichmann válasza 265–66. o.
120. Erdélyi Lajos: A gyimesi, moldvai és bukovinai csángók eredete. 1. A gyimesi csángók. M. Ny. IV (1908) 257–61. o.

    A gyimesi csángóknál nem jutott tovább.

121. Erdélyi Lajos: A csángók eredete nyelvjárásaik

alapján. Nyr. XXXVII (1908) 1–13., 63–75. o.

Csak a Brassó- és Háromszék-megyei csángókról szól, a többieket »máskorra« hagyja.

L. (109) alatt.

122. Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár, 1908: VII + 94 l. + 2 térkép-vázlat. Ismertette és néhány adatát javította D. F. Századok 1908: 924–7. o.

Vajjon milyen nemzetiségű lehet ez a német nevű, románul író, magyarok lelki gondozója, bukaresti kanonok A., aki egyébként igen gondos, megbízható történész s az első összefoglaló történeti áttekintést írta a Kárpátokon kívüli magyarokról. Könyve s különösen sok értékes egyháztörténeti adata máig is teljességgel nélkülözhetetlen.

123. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762– 64-ben. Okirattárral (1761–90). Budapest 1908: 879 l.

Terjedelmes eseménytörténet és okirattár, benne a kérdés bibliográfiája is (Halmágyi naplója,, Teleki, Balla műve stb.), melyből, nem akarván kitérni a bő részletekre Sz. művén kívül csak Berlász modern szempontú, e kérdés felfogásának a különböző szemléletek szerinti alakulását is tárgyaló értékes tanulmányát idézem (226).

124. Iorga, Nicolae: Istoria bisericii româneşti şi a vieții religioase a românilor. I-II. Vălenii-de-Munte 1908: 431 + 479. l.

125. Simonyi Zsigmond: A moldvai csángó c-ről. Nyr. XXXVIII (1909) 26–8. o.

L. (114) alatt.

126. Netzhammer, Raymund: Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte. Einsiedeln, 1909: 432 l.

Egy volt bukaresti érsek aprólékos útleírása, talán a magyarokra nézve is lehetne találni benne valami hasznosat.

127. Alföldi Mihály: A csángók legrégibb említése. Nyr. XLI (1912) 245. o.
L. (62) alatt.
128. Szabó Imre: A hunyadmegyei csángótelepítés úgynevezett botrányai. Válasz a Mintacsángónak. Déva, 1912: 20 l.
A csángó visszatelepítések körül keletkezett botrányok egyik szereplőjének védekezése és támadása.
129. Auner, Carol: Inceputul episcopatului de Bacău, Revista catolică 1912: 383–408. o.
130. Auner, Carol: Episcopia Milcoviei. Rev. catolică 1912: 533–51. o.
131. Auner, Carol: Episcopia catolică a Severinului, Rev. catolică 1913: 47–62. o.
132. Sánta János: Régi. magyar püspökségek a mai Románia területén. Szamosújvár, 1913: 94 l.
Lelkiismeretes és pontos adatösszeírás a maga koráig megjelent oklevélkiadványokból.
133. Auner, Carol: Episcopia de Seret (1371–1388.). Rev. catolică 1913: 226–45. o.
134. Kovács Márton: A csángó név. Nyr. XLII (1913) 34. o.
L. (136) alatt.
135. Alexics György: Csángó. M. Ny. IX (1913) 349–52. o.
Értékes e cikkben néhány román-magyar nyelvi kapcsolat megemlítése és az aknavásári sóbányák eredetéről szóló rész. L. (136) alatt is.
136. Horger Antal: A csángó név eredetéhez. M. Ny. IX (1913) 418–21. o.
Az irodalomban csak későn jelentkező csángó név (l. 62 alatt) eredete 150 éves találgatás és fejtegetés után máig sincs eldöntve. Egyesek népnévnek gondolják, akárcsak a magyart, húnt stb.: Jerney (41): 119. o. a bizánci íróknál talált tzangra-kézijj szóval hozza összefüggésbe, mely a görög-kún-besenyő-jász érintkezésből »némi csekély változatú »csangó« formában maradt fön«. Fogarasi János Ny. K. III (1864) 379. o. egy Kinától északra lakó és a kinaiaktól Csong-jo-nak nevezett barbár nép

nevéről mondja, hogy »közel áll egyik magyar faj csangó v. csángó nevéhez«. Imets (54) 63. o. a hamisított Csiki krónikára hivatkozva az abban említett Csángour (a Sándor család nevének elferdítése, l. (62) alatt) névből származtatja. Mindezek hibás és naiv magyarázatok. Még ma is a»moldvai magyaroknak az őshazából magukkal hozott természetes nevének« tartja a csángót Veress (204: 59–63. o.), az előbbiekhez hasonló naiv származtatásokat kotorva elő kalandorok hazudozásaiból, melyeket pedig egy jegyzetben maga is elitélt (l. 25 alatt). – Tudnunk kell azonban, hogy a csángó nevet általában szégyelik azok, akiket illetünk vele, bár maguk is ismerik és használják. Ha pedig »a csángó név csakugyan népnév volna, örökösei nem szégyenlenék« – mondja Lükő, aki szerint a moldvai magyarok az elfogulatlan szemlélő előtt beismerik, hogy »megérdemlik ezt a gúnynevet, mert nem jó magyarok s a magyar köznyelvet nehezen értik meg (217: 7–8. o.). Gúnynév hát a csángó, tréfás-gúnyos eredetű köznév s nem népnév. Milyen szóból származik s milyen jelentése van neki? – ezt kell itt eldönteni. Alexics (135) az oláh şaugău (alakv. şalgău, şangău) – magyar sóvágó szóból származtatja (Iorga is összefüggésbe hozza a két szót 145: 247. o.). Ezt a származtatást H. ebben a cikkében ötletnek nevezi, melyet nem lehet komolyan tárgyalni. A csángó sóvágóban nincs is gúny, tréfa. Hibás Munkácsi magyarázata is (65) 445. o. mely egy csiki csángódik = eloláhosodik, székely szokásoktól eltér, szó alapján feltételez egy csángani = elkorcsosulni igét s ebből lett volna a csángó, A csángódik idézett jelentése azonban másodlagos, újabb fejlődés a csángó szó mai székely értelmének hatására, eredetileg más jelentése volt. Munkácsinak ezt a hibás magyarázatát átvették Ballagi (72) 15. Rubínyi .(94) 171. o. – A legtöbben abból a sajátságból akarják magyarázni a csángó nevet, amely sajátsággal a székelyek látják

a tőlük elszakadozott csoportokat, pl. a hétfalusi, vagy a gyimesi csángókat: az elkóborlásból, elvándorlásból. Ebből magyarázta azt 1796-ban a csángó név első értelmezője (l. 181 alatt), Teleki is (19) 82. o. »lehet, hogy ez a Nevezet onnan jön, mivel ők vándorló Emberek és Lak helyeket gyakran el hagyták; az a' Szó Tsángó pedig, ollyan értelemben vétetik, mint kóborló, vándorló«. Steuer (185) szerint Kriza is felhozza a Vadrózsák (1863) székely szójegyzékében a csángál, elcsángál=kóborol, vándorol igét – én ugyan nem találom ott. Ugyanezt mondja később Orbán Balázs is (53) III: 24.: »A csángó név még mindeddig nem volt értelmezve [ez nem áll] azonban nekem úgy tetszik, hogy azt a székelyek az ős hazából kiszálló, az ős lakhelyről távozókra alkalmazzák s az gyarmatot, kitelepülőt, elcsatangolót jelent, erre mutatna az is, hogy mindazon gyarmatait a székelyeknek, melyek a székely területről akár a vármegyékre, akár a szomszédországokba áttelepültek, csángóknak nevezi a székely«. A kóborló értelmet már kóborlót jelentő szóval kapcsolja össze Kassai József: Származtató' 's gyökerésző Magyar-Diák Szó-könyv, V. tsomó, Pestenn 1836: 153. o.: »Szabó... azt írja, hogy Tsángóknak hívják a' Moldvábann született Magyarokat-is. De én a' Székelyek' szájából hallám: hogy azokat húzás nélkül Tsangó magyaroknak nevezik [l. a kétfajta alakváltozásra (62) alatt], minthogy a székely földről ki-tsapongának Moldvába.. Ezen kitsapongó magyarok megrövidített névenn Tsangóknak mondatnak«. Ez áll a Czuczor–Fogarasi szótárban is I (1862) 896.o.: »Csangó, Csángó = csa-ong-ó, talán am. csapongó, járókelő, ellentétben a székely am. székelő, azaz állandó helyen lakó szóval«. Megemlíti azonban a »czánkózik« címszó alatt is. (I: 1110. o.): »Lassan, ólálkodva, czammogva jár, bújdosik, Gyökre azonos vele: czangó v. csángó. Igy nevezik az Erdélyből kibujdosott moldva- és oláhországi

magyarokat«. Ugyancsak a cankászik, cammog (~csammog, *csamogó > csangó) szócsaládjából magyarázta először H. is a csángó szót (109), eredetibbnek vélve a csangó alakot, melynek a-ja a csángál, csángat igék hatása alatt nyult volna meg. Helyeselte ezt a magyarázatot Melich (111), Kovács (134) és Losonczi (144) 17–8. o. aki tolnamegyei és kiskunhalasi adatokat is hozott: csángó< *csáng- = aki távozni kénytelen, az eltávolított, távozó, kóborló. Kifogást emelt ellene Zolnai (110). Erre a kifogásra válaszol ugyan e cikkében H., de maga is elhagyja régi magyarázatát, mert hibát lát benne: a csángál, csángat igék, melyeknek hatására a csangó > csángó fejlődést gondolta, régebben szintén a-s alakban fordultak elő. Uj magyarázatot hoz hát: »a cseng, csengő, csenget alakoknak mélyhangú csang, csangó, *csangat változatuk támadt (v.ö.döng~ dong, döbben~dobban, kever~kavar stb.) s mint a harmadrendileg párhuzamos alakok között rendesen, ezek között is jelentésbeli megoszlás állott be. Mivel aztán csengő kellemesen, csangó meg kellemetlenül hangzó valamit jelentett, könnyen megtörténthetett, hogy a székelyek eleinte csak tréfás gúnyolódásból, először a moldvai magyaroknak számos nyelvjárási eltérése miatt bizonyos mértékben furcsán hangzó beszédmódját jelölték vele, azután magukat az így beszélő moldvai magyarokat, végül pedig az elnevezés csúfolkodó eredetének fokozatos elhomályosodásával, általában mindazon szomszédos magyarokat, akik a moldvai csángókhoz hasonlóan, valamilyen tekintetben különböztek tőlük... A csángó > csángó és csang, * csangál, *csangat > csáng, csángál, csángat változás ugyan még így is feltűnő, mert az utóbbi két századból nem tudok más biztos példát ilyen független a>á változásra, de ma mégis ezt tartom a csángó szó legelfogadhatóbb magyarázatának«. Igy vélekedik az EtSz.: 842. o. is. Gondolt már erre a magyarázatra Rubinyi is (90:

124. o), utalva arra a Petrás elbeszélte népmondára (megtalálható Kovács 54: 37. o.), mely szerint »midőn, sz. László király a pogányok elleni harcra készült, ők is melléje állottak. Lovaik kolompokkal lévén ellátva, sz. László csodálkozva kérdezte: miféle csángatók (csángók, csengők) ezek?« S végül, egy multszázadi utazó, Pető is hasonló értelmezést adott (59) 39. o. »a csan a magyar nyelvben tiszta gyök s származéka csanog, annyit tesz, hogy rútul, kellemetlenül hangzik; miután pedig a csángók nyelve a magyar fülnek szokatlanul, tehát kelle-(metlenül hangzik, meglehet, sőt valószínű, hogy innét ragadt rájuk e név, mely tulajdonképp nem is csángó, hanem, hellyel-közzel a székelyeknél csakugyan hallható: csangó. Cseng kellemes hangzást jelent s a csangnak ellentéte; oly viszony áll e két szó között fel, mint a görög symphonia és kakophonia közt...« 40. o. megemlíti sziszegésüket, »mely kiejtéssel egyedül is kiérdemlik a csangó nevet«.

137. Munkácsi Bernát: Zum Problem der Székler Runenschrift. Keleti Szemle 1913: 225–39. o.

A székely rovásírás eredetét vizsgálva kimondja, hogy összefügg az az ó-törökkel s ez az írás a XIII. sz.-ban a kúnoktól jött a székelyekhez. E hibás megállapítást hibás tétele sugalmazta, mely szerint a kúnok s a székelyek érintkeztek (100) s ez érintkezésből lettek a csángók. (De miért nincs nekik akkor rovásírásuk?)

138. Dézsi Lajos: Tatrosy György verseskönyve. Ethnografia 1914: 313–5. o.

Az Apor-kapcsolatok kiderítése Moldvával még sok minden dologra vethet fényt. (Az elősoroltakon kívül azt is olvastam valahol – sajnos, elfelejtettem feljegyezni, hogy hol –, hogy az Aporoknak birtoka volt Tatroson.)

139. Karácsonyi János: A moldvai csángók eredete.

Századok 1914: 545–61. o.
L. (182) alatt is.

140. Auner, Carol: Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea. Rev. catolică 1914: 60–80. o.
141. Auner, Carol: Episcopia catolică a Argeşului. Rev. catolică 1914: 439–51. o.
142. Auner, Carol: Cei din urmă episcopi de Seret. Rev. catolică 1914: 567–77. o.
143. Auner, Carol: Episcopia de Baia. Rev. catolică 1915: 89–
144. Losonczi Zoltán: A moldvai csángók eredetéről. Nyr., XLIV (1915) 13–20., 60–6. o.
L. (136) alatt is.
145. Iorga, N: Privilegiile şangăilor dela Târgu-Ocna, Analele Ac. Rom. Seria II. Tom. XXXVII (1915), Mem. Secţ. Ist. 245–63. o.
Néhány régi oklevelet közöl a tatrosi sóbányákra, melyek magyar eredetét ő maga is állítja.
146. Györffy István: Moldva. Földr. Közl. 1916: 479–503. o. térképpel.
Összefoglaló történeti, földrajzi, gazdasági, népi ismertetés Moldváról s mellesleg a csángókról. Térképe, nem számítva Gegő (31) s Auner (122) vázlatait, az első részletes csángó térkép, mely a következő évben nagyítva és színesen is megjelent a (147) mellékleteként. Néprajzi térképen legkorábban Lejean tüntette fel a csángókat 1861-ben (47). Legrészletesebbek és leghasználhatóbbak Lükő csángó térképei ((217) mellékletei).
147. Györffy István: A moldvai csángók. A Magy. Földr. Intézet 1917-iki zsebatlasza 68–74., térképmellékkel, l. ezt (146) alatt.
148. Györffy István: A moldvai csángók. A Vármegye 1917 jan. 20- és 27-iki szám.
149. Cândea, Romul: Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea. Sibiu, 1917: 68 l.
150. Tóth-Szabó Pál: Cseh-huszita mozgalmak és ura-

lom története Magyarországon. Bpest, 1917: 474 l. (347–474. o. Oklevéltár.)

Tamás és Bálint klerikusok Moldvába futását 161–5. o. tárgyalja. Az oklevéltárban közli a ferencesek 38 pontba foglalt feljegyzését a moldvai husziták tanairól (433–6. o).

151. Sebes Gyula: A magyarok Romániában. Uránia 1917: 305–8.

Meglepően modern, alapos, tömör ismertetés, javításra csak itt-ott szorul. A csángókat XIII. századi kúnországi magyar telepekről eredezteti, amelyeket rokonnépek (kúnok, besenyők) beolvadása is erősített. Kár, hogy forrásait nem jelöli meg.

151a. György Endre: A moldvai csángókról. Budapesti Szemle 1917: 174. kötet 1–27. o.

A »szegény csángókról« néhány ernyedt, kavart statisztikai és történeti adatismertetés.

152. Horger Antal: A bukovinai Józseffalva nyelvjárásáról. Emlék Szily Kálmánnak, Budapest, 1918: 18–21. o.

A józseffalviak csiki, mégpedig a Szentdomokos, Mádéfalva, Csíkszentmiklós és Gyimes által határolt négyszög területéről való származását deríti ki H., nyelvjárásuk alapján. Néhány érdekes, csiki nyelvjárástól különböző újabb fejlődést és megőrzött régiséget is felhoz a másfélszázada elkülönült józseffalviak nyelvjárásából.

153. Jakubovich Emil: Csángó folyamodvány 1585-ből. Emlék Szily Kálmánnak, Budapest, 1918: 121–2. o.

Török rabságból kiszabadult bizonyos »szögön Nyomorudadt Rabak, Thoth Mathe myszkochy, Ellya Juan Erdelly, Gyaszy Juan moduay« csángó nyelvjárásban írt kérvénye a magy. kir. kamarához egy járó levélért, »mely yaro leuellel mehethnek. Beköwel asz my orszagunkban hogy mynköth szögön rabakath uthunkban megy ne Bolgathnanak«.

154. Nagy Rezső: A krimi tatár rabok történetéről. Losonc, 1918: 80 l.

A XVII. században többször betörő tatárok sok magyart hurcoltak el tatár rabságba. 1657-ben II. Rákóczi György erdélyi serege esett Kemény Jánnos fővezérletével a krimi tatár khán fogságába. A több ezer magyar sanyarú sorsáról megrázó részletek ismeretesek naplók, levelek, önéletírások alapján. 1694-ben Csikszéket dúlták fel a tatárok s állítólag 7000 foglyot ejtettek. A Besszarábiába és Krimbe hurcolt »tatár rabok« talán nagyobb veszteséget jelentettek a XVII. században, mint a kivándorlás. Mutatja ezt az is, hogy régi utazók sokat tudósították róluk a közönséget s sokszor találkoztak keleti útjukon tatár rabokkal. Így pl. Ráday (5), Turkoly (8), Vetsei Pap meg kiszabadult rabok elbeszélései alapján írt Tatárországról (13). N. e füzetben összeszedi a tatár rabokra s a tatárországi magyar emlékekre vonatkozó adatokat. Turkoly levelét hamisnak állítja. Csöbörcsököt cseber csik-nak etimológizálja, s hibásan az 1694-iki tatárbetöréskor elhurcolt csikiakból eredezteti.

155. Szigethi (Györffy István): A romániai magyarság sorsa. Őrálló, ref. napilapra toborzó 2-ik röpirat, 1920.

156. Weigand, Gustav: Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien. XXVI–XXIX. Jahresbericht des Istituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig, 1921: 70–73. o.

L. (99) alatt.

157. Poni P.: Statistica răzeşilor. Bucureşti 1921: 220 l.) A rom. akadémia Studii şi Cercetări c. kiadványainak V. kötete.)

1912-es részletes statisztikai összeírás a romániai részes-birtokosságról.

158. Tatrosi János (Veress Endre): A moldvai csángó magyarok. Kath Szemle 1921: 65. o.

Első átfogó ismertetés a csángókról a háború után. Propaganda célból (jókor!) megjelent franciául

is a Revue de Hongrie 1922-iki évf.-ban és angolul is az East European Problems 8-ik számaként.

158a. Bartók Béla és Kodály Zoltán: Erdélyi magyar népdalok. Budapest, é. n. (1921) 210 l.

A 150 népdal közül 30, Kodály 1914-iki bukovinai gyüjtéséből való.

159. Zaharescu, Ecaterina: Vechiul județ al Saacului in lumina istorica şi antropogeografica. Buletinul Societății Regale Române de Geografie XLI (1922) 147–73. o. térképpel.

Eléggé alapos cikk, a régi Săcueni megyéről. Okleveles adatokon kívül néprajzi, helyszínen gyüjtött adatokat is közöl róla, ezért – a terület hozzáférhetetlensége miatt – valószínűleg sokáig lesz még nélkülözhetetlen magyar kutatók számára. Térképe értékes.

160. Györffy István: Néphagyomány a Székelyföld délmoldvai határáról. Ethnographia 1923–24: 104–5. o.

Közli még Czelder cikkéből, azonkívül, amit idéztem, a galaci régi külváros, a Vad Ungurului, a Magyar Réve hagyományát is: »Álmos és Árpád a húnokkal Attila földjét visszaszerezni indult s Galacnál a Dunán átjött, honnan a kiszálló helyet mai napig Vád Ungurnak, vagy Magyarok révének nevezik«. Jerney is írt róla.

161. Bitay Árpád: Viola József, a moldvai fejedelem orvosa, mint a moldvai magyar népköltés gyüjtője. Erd. Irod. Szemle 1924: 1. szám 59–61. o.

V. rövid életrajza és 2 Sós-Tázlón gyüjtött dalának újraközlése. L. (34) alatt.

162. Bitay Árpád: Körösi Csoma Sándor hagyatékáról, Erd. Irod. Szemle 1924: 5–6. szám 255–6. o.

Ürmösy könyvét (36) ismerteti ebben a cikkben, kiemelve belőle különösen azt az adalékot, hogy 1841-ben Plojestben Kőrösi kivándorlott rokonaira talált, kik lépést tettek nagynevű rokonuk hagyatékának megszerzésére.

163. Bitay Árpád: Moldvai csángók legrégibb írott nyelv-

emléke. Erd. Irod. Szemle 1924: 5–6. szám 259. o.

Tévesen tartja B. az előbbi leközlőivel együtt, azt az 1623-iki levelet, melyet Radu Mihnea moldvai vajda iratott egy székely nemesnek magyarul, csángó s pláne legrégibb nyelvemléknek. Iskolázott erdélyi íródeák írta azt, amilyen több volt az erdélyi vajdák szolgálatában. A legrégibb csángó nyelvemlék pedig eddigi tudásunk szerint 1585-ből való (153).

164. Bitay Árpád: Zöld Péter a csöbörcsöki magyaroknál 1767. Erd. Irod. Szemle 1924: 7. szám 264–6. o.

Ismertet Z. életéből néhány adatot s jelentése alapján leírja csöbörcsöki útját.

165. Bitay Árpád: Adalékok a moldvai és a havasalföldi katolicizmusnak az erdélyivel való érintkezéséhez. Erd. Irod. Szemle 1924: 9–10. szám 436. o.

Egy 1824-ből való elveszett, de az iktatókönyvben röviden leírt jelentésről, melyet Csipkés orvos (Viola vitte magával?) írt a gyfehérvári püspökségnek Moldva akkori állapotáról.

166. Călinescu, Gh.: Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII. Diplomatarium Italicum (Documenti raccolti negli archivi italiani), a Scoala Română din Roma kiadványa, Róma I (1925) 1–223. o.

167. György Endre: Magyarok a régi Romániában. Erd. Irod. Szemle 1925: 199–208. o.

Statisztikai adatok összeszedése a bukovinai, moldvai és munténiai-olténiai magyarokról, sokszor a források megjelölése nélkül, ezért használhatatlan.

168. Györffy István: A moldvai csángók száma 1900-ban. M. Ny. XXI. (1925) 124–6. o.

Weigand (98) alapján számítja ki.

169. Györffy István: A kúnok megtérése. Prot. Szemle 1925: 669-81.

A kúnok továbbélésére az oláh etnikumban közöl Bandinustól egy leírást (3: 193. o.) az oláhok bűbájolásáról (u. az (170) alatt is), de főleg a kú-

nok magyarokként való továbbélésével foglalkozik, a Kis- és Nagykúnságban.

170. Györffy István: A bűbájolás a moldvaiaknál. Ethnographia 1925: 169. o.

L. (169) alatt.

171. Györffy István: Milyen elemekből áll a magyar nép? Az Est Hármaskönyve 1926: 161–8. o.

Elmondja a csángókról is azt, amit előző cikkeiben, újra hangoztatva azok ősi magyarságát.

172. Györffy István: Adatok a tar viselethez. Népr. Múz. Értesítője 1926: 29–30. o.

A haj leborotválása a fejen (a két fül szélétől a fejtetőig) török nomád népek szokása volt. A magyarok ezt a keresztyénségre téréskor elhagyhatták. A krónikások u. is már nem emlékeztek rá, mert feltünt nekik a pogány kúnok tarfejűsége. Ballagi szerint 1887-ben a klézseiek még borotválták a hajuk tövét »homlokukon, halántékukon és nyakuk szirtjén« (72: 9. o.). 1900-ban Weigand is látott tarfejű embert Moldvában (98: 143. o.). A fej borotválását a csángók és az oláhok a kúnoktól hagyományozhatták át. (Valószínűleg szintén a tar viseletre vonatkozik Bandinusnak az a megfigyelése – amit ő ugyan a római eredet mondai bizonyítékának tartott –, hogy a moldvaiak között »a köznépből sokan körbevágják hajukat, mintha kötő venné körül azt« (3: 168. o.).

173. Györffy István: Rumänische Ortsnamen. Ung. Jahrbücher VI (1926) 146–9. o.

Weigand (156) cikkének ismertetése és néhol javítása.

174. Veress, Andrei: Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644–1650). Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. Seria III. Tom. VI. Mem. 13., Bucureşti, 1926: 333–99. o.

175. Bitay Árpád: A moldvai magyarság. Erd. Irod. Szemle 1926: 129–51. o.

Egyháztörténeti kompiláció elég gyatra előadásban. B. nem sok intuiciót mutat dolgozataiban, ada-

taiban is (így pl. a kérdés bibliográfiájában) sokszor felületes, nem megbízható.

176. Boros Fortunát: Berkus János moldvai följegyzései a XVII. század végén. Erd. Irod. Szemle 1927: 62–9. o.

177. Waldapfel József: Legrégibb bibliafordításunk. I. K. 1927 : 96–9. o.

L. (182) alatt.

177a. Timár Kálmán: Káldi György a legrégibb magyar bibliafordításról. I. K. 1927: 270–2. o.

L. (182) alatt.

178. Bitay Árpád: Zöld Péter egyénisége. Erd. Irod. Szemle 1927: 165–72. o.

Lényegesen kevesebbet mond annál, amit a címe ígér.

179. Gyöffy István: Ürmösy Sándor feljegyzései az oláhországi magyarokról. Népr. Múz. Értesítője 1928: 119–20. o.

Kiírta Ü.-ből a történeti és néprajzi érdekességeket.

180. Bitay Árpád: Moldvai magyar kath. egyházfőgondnokság létesítési terve 1700 tájt. Erd. Irod. Szemle 1928: 117–8. o.

181. Bitay Árpád: A csángó név első értelmezője. Erd. Irod. Szemle. 1928: 118. o.

L. (19) és (136) alatt.

182. Gálos Rezső: Legrégibb bibliafordításunk. Irod. tört. füzetek 9., Bpest, 1928: 27 l., második átdolgozott kiadás.

Összefoglalja a Bécsi-, Müncheni-, Apor-kódexre vonatkozó kutatásokat. Ezek eredetére nézve idők folyamán több vélemény alakult ki. Elébb a ferences, majd sokáig a huszita, legújabban a premontrei meg a bencés eredetet bizonyították. A csángó-kérdéssel a »huszita bibliafordítás kérdése« Van összefüggésben.. Régebben kiterjedt és messzeágazó tévedések túlzott mértékben kapcsolták egybe a csángókat a Moldvába menekedett magyar hu-

szitákkal. Már Apor összefüggésbe hozta őket (9: Add.) Bandinus egy elbeszélését a husziták származásáról Gegő felületesen (31) a moldvai husziták és csángók magyarnyelvű miséjével toldotta meg. (Ezt Timár cáfolta meg 193.) A tatrosi szentírásmásolatokat hosszú, ferde hagyomány a husziták-nak tulajdonította. Több elnézésen, hibás elképzelésen és helytelen következtetésen a legmesszebb Karácsonyi görgött ebben a huszita-hangulatban: az egész csángóságot a huszitákból eredeztette (139). Okleveles és településtörténeti kutatások azonban alaposan szűkítették a vérmes elképzeléseket. Ma már az is megállapítható, bár még most is az ellenkezőjét állítják némelyek, hogy a huszita fordítás-nak vélt legrégibb bibliafordításunk nem huszita fordítás. Legelébb Timár tette ezt szóvá (177a), utalva egy Káldi-idézet alapján arra, hogy 1626-ban még hagyomány élt a magyar katolikusok egy Károli előtti kétszázéves bibliafordításáról. G. ebben az értekezésében meggyőzően bizonyítja, hogy ama ferences krónika állítása, [melytől félrevezetve a három kódexet sokáig a huszita bibliafordítás töredékének hitték], valószínű egy XVIII. században másoló barát szubjektív, felületes betoldása. Legújabban Debreczy is azt állapította meg tartalmi és szövegkritikai vizsgálat alapján (231), hogy a fordítók nem husziták voltak, mert a fordítás szószerinti hasonmása a hivatalos kath. szövegnek s a korabeli kath. világszemléletet tükrözi, nem pedig a huszita felfogást. A kérdés nagy irodalmából csak G. dolgozatát említem. Ez foglalja össze a kutatásokat legújabban s ez adja meg a kérdés egész irodalmát, melyből az írásos kultúra Moldvára való kiterjedését bizonyító Müncheni-kódex moldvai, Németi György-féle 1466-iki másolatára (az egész dologból csak ez illeti Moldvát) vonatkozik: Melich (91). Megemlít a kódex szövegéből egy pár olyan hibát, amely kétségtelenné teszi, hogy a M.-kódex

kézirata csak másolat lehet. Waldapfel (177) a másoló Németi Györgyöt nem véli szerzetesnek, mert bár részletes felvilágosítást ad az magáról, nem jelzi rendi hovátartozóságát s papi mivoltát sem. Polgári könyvmásolót gyanít benne, akit esetleg a kivándorolt husziták képeztettek ki e mesterségre (tehát W. megmarad a huszita fordítás mellett). Ezt látszik támogatni helyesírása következetessége a szerzetesmásolók gyakori kevert helyesírásával szemben.

183. Weigand, Gustav: Die Namen der rumänischen Județe im Altreich. Balkan-archiv (Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig) IV (1928) 168–77. o.

L. (99) alatt.

184. Treml (Tamás), Ludwig: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. Ung. Jahrbücher VIII (1928) 25–51., IX (1929) 274–317. o.

Már Jerney észrevette, hogy az oláh nyelv magyar jövevényszavaiból a magyar kultúrhatások nagyságára lehet következtetni az oláhban. Ezt az észrevételt egy kései utód, T. hasznosította csak, akinek alapvető munkája megvilágítja a középkori magyarság nagy hatását az oláhságra. Nem ártana, ha még sokkal bővebben tudnánk e hatásról.

185. Steuer János: »Székely« és »csángó«. Erd. Irod. Szemle 1929: 101–2. o.

L. (136) alatt.

186. Erdélyi Lajos: A moldvai csángók nyelvjárásának tanulmányozásához és történeti értékesítéséhez. Nyr. LIX (1930) 187–90. o.

Munkácsi 70-ik születésnapja alkalmából méltatja annak csángó tanulmányait s átfut, helyeselve, a huszita elméleten is.

187. Călinescu, G.: Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi Romeni. Diplomatarium Italicum II (1930) 305–514. o.

188. Csüry Bálint: A csángó miatyánk. E. Ny. XXVI (1930) 170–2. o.

Kerekes Ilona bogdánfalvi leányka mondta el Cs.-nek, aki megállapította róla, hogy régebbi eredetű a ma használatos magyar miatyánknál (mely Károli, meg Káldi fordítására vezethető vissza). Megtalálható a Peer-kódexben (1526 körül) s ennek nyomán több XVI. századi vallásos iratban, amiből az következik, hogy a csángó miatyánk máig megőrzött formája egy XVI. században közkeletű miatyánknak, melynek jellegzetessége a latinos szórendű mondat: 'Mi kenyerünket, mendennapit agygyad nékünk.

189. Csüry Bálint: A székely és csángó mondathanglejtés M. Ny. XXVI. (1930) 249–54. o.

190. Csüry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Erd. Múzeum 1930: 155–76. o.

191. Szathmáry Balázs (Csüry Bálint): A moldvai magyarok közt. Napkelet 1930: 843–7.

Rövid, futó, hangulatos ismertetés. Kis változtatással máshol is megjelent (208a).

192. Csüry Bálint: Régi magyar levelek Moldvából. M. Ny. XXVII (1931) 47–6. o.

193. Timár Kálmán: A moldvai husziták és csángók magyar miséje. Százéves történelmi hazúgság. Pannonia füzetek 2. Kalocsa, 1931: 32 l.

L. (182) alatt.

194. Szabó T. Attila: Két csángó dal székely változata. Erd. Múzeum 1931: 89. o.

Adalék a csángó-székely kölcsönhatásokhoz.

195. Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Csiksomlyó 1931: 302. l.

D. a csángó kérdés legjobb akaratú, legkitartóbb munkása, propagálója. Sűrű publikációival, gyűjtéseivel, útjaival, kitartásával, bátorságával, nemnyugvásával jelentős érdemeket szerzett. Moldvai magyar népdalgyüjtése jobb és bővebb híjján jó szolgálatot tesz. Utjain szerzett tapasztalatai, meg-

figyelései általában felhasználhatók. A csángóság multjára vonatkozó ítéletei, megállapításai azonban kellő kritika nélküliek, másod-harmadkézből valók s sokszor megromlottak. Ezért, jószándéka mellett is, csak óvatossággal lehet írásait felhasználni.

196. Páldeák Áron: A moldvai csángó magyarok. A Falu 1931: 74–6. o.

Az utóbbi években szokásos rövid ismertetések hangján ír róluk: Évszázadok óta nem kapnak magyar papot. Nincs öntudatuk. Az emberi jogokról halvány sejtelmük sincs. Románia nem engedi fiaikat tanulni, hogy ne legyenek közülök vezetők. E már elterjedt rövid csángó-ismeret megállapításain kívül 2 dalt is közöl.

197. Veress Sándor: Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között. Ethnographia 1931: 133–43. o.

A csak délieknél található csángó dallamokban V. szerint a régi stílus nagy virágzásban él.

198. Veress Sándor: Adalékok a moldvai csángók tűzhelyeihez. Népr. Múz. Értesítője 1931: 27–30. o.

199. Rubínyi Mózes: Ujabb csángó följegyzések. Nyr. LX (1931) 71–3. o.

Régi csángó-kutatásai (96) jogán áttekinti elismerőleg az újabb kutatásokat.

200. Csüry Bálint: A moldvai csángó igealakok. M. Ny. XXVIII. (1932) 22–30., 148–54. és 256. o.

201. Csüry Bálint: A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. M. Ny. XXVIII (1932). 300–1. o.

202. Kis-Várday Gyula: A bukovinai székely falvak. Ethnographia 1933: 131–9. o.

Bő, sajnos, forrásmegjelölés nélküli ismertetés kialakulásukról.

203. Domokos Pál Péter: Egy csángómagyar népballada. Ethnographia 1933: 159–60. o.

204. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve. Erd. Múzeum 1934: 29–64. o.

V. a legderekabb 48-as emigráltnak, Veress Sándornak (aki könyvet is írt az emigrációról 63) a fia,

egy több generáción át nagy tevékenységű, kiváló magyar család tagja, szorgalmas forráskiadványaivial s a román nyelv, élet, tudósság tökéletes ismeretével nagy szolgálatokat tett a magyar tudománynak. Apjával már gyermekkorában a csángók között forgott, Moldváról már diákkorában tárcát írt (73). A csángókról több évi kutatással két kötetnyi okleveles adatot gyüjtött össze Rómában, sajnos azonban nem akad magyar kiadója. Anyaga egy töredékes kis részét, Bandinus levelezését (174) a román akadémia adta ki s ha a két kötetnyi anyagát is az adja ki (mint a többi forráspublikációit), a román tudományosság szolgálatára válik az, meg a csángók kárára. Azért is sürgős volna egyébként V. gyüjtésének magyar kiadása, mert a római román intézet mind több oklevelet publikál a V. gyüjtötte anyagból (166, 187, 242). – V.-nek ezt a cikkét is a források bő közlése, felhasználása jellemzi. Sajnos azonban, előítélettel közelít anyagához. Nem ad rá semmit, hogy a kún elmélet régen megdőlt s a Rosettitől, Weigandtól idézett, meg az általa is bővített moldvai magyar névanyagot érthetetlen módon s kellő felkészültségi nélkül, hibásan a kunok melletti bizonyítéknak tartja (Mi ott használtuk fel, ahol kellett: a magyar élet Kárpátokon kívülre csapódásának a bizonyítására). Ugy látszik, hogy származásunkról való tudása még Gegő, Jerney s Gyárfás írásaiból való. De még a kun elméletet valló írók nézeteit sem tanulmányozta át, legalább úgy, ahogy mi a könyv elején tettük. Csak másodkézből, Jerney művéből, annak hibás lapszámaival idézi pl. Bonbardi, Pray egy-egy mondatát s ezzel bizonyítottnak véli a csángók kun származását (Bombardinál 321-et mond 312 helyett Jerney (41: 27. o.) s utána V. 30. o.; Praynál 124-et 121 helyett Jerney 222. o. és utána V. 30. o.) A kunban és a törökben nem jártas. Valóságos érctábla keménységűnek tartja kun bizonyítását (44. o.), de hogy ez nála előítélet s

nem biztos tudás, ilyen sorai bizonyítják: »Épúgy kun – azt hiszem – Toroklyás« stb. (41. o.). A részes falvak »mind idegen s egészen sajátságosan hangzó, nyilván kun, nevűek« (38. o.) Jerney módjára még Tamás cikke (184), sőt annak felhasználása után is, az oláh nyelv jövevényszavait is a kunok melletti bizonyítéknak tartja (50., 51. o.). Kritizálja Karácsonyit, mert figyelmen kívül hagyott huszita elmélete megalkotásánál a huszitáknál előbbre utaló tényeket (32–4. o.). Maga azonban szintén nem törődik régebbi cáfolatokkal s tovább is érvel a kunok mellett pl. a sziszegéssel (31. o.). Hibás és rendszertelen érvelései elé bocsátott konkluziója azonban csak az igazán meglepő. Kisül ebből, hogy mégsem egészen kunok a csángók. A kunok ugyanis »felvették a nyilvánvalóan számszerűleg erősebb s már kultúráltabb, ott [Moldvában] talált magyar lakosság nyelvét« (30. o.). Ez a lakosság pedig a »hun-kun törzsekbe olvadt honfoglaláskorabeli magyarok«-ból állott s a XIV. század közepére már teljesen felszívta magába az utána érkezőket s közéje letelepedett rokon »csángó-uz-kun« népet. Így keverte össze tájékozatlanságában V. a régiek, ha téves is, de érthető magyarázatát az újdonsült etelközi magyarokkal (90), akik először kunokba olvadtak s aztán meg kunokat szívtak volna fel magukba s e fantáziaszüleményből lettek volna V. csángói. Méltó koronája e megállapításnak csángó-névmagyarázata (l. 136 alatt). – Tetemes hibái mellett érdeme is van V. tanulmányának: nem hagyja aludni az emberben azt a némely adaton alapuló jogos feltevést, hogy olvadtak kunok be a Kárpátokon kívüli magyarokba. S e beolvadásnak a körülményeit még okvetlenül ki kell deríteni.

205. Bitay Árpád: Adatok Zöld Péter életéhez. Erd. Múzeum 1934: 374–5. o.

206. Szépvízi Balázs Béla: A csángók eredete és tör-

ténete. A Moldvában; Bukovinában; Besszarábiában; a csíki, gyimesi községekben; Hétfaluban (a brassómegyei Barcaságon) és más helyeken élő hun-kun (chun)-bessenyő-székely magyar ősnép ismertetése. I. rész. Gödöllő, 1934: 137 l.

Ilyen című könyvet ma már nem kell komolyan venni.

207. Horger Antal: A magyar nyelvjárások. Bpest 1934: 172 l.+térkép.

A csángók nyelvjárását együtt tárgyalja a székelyekével (26–9. o.); ugyanis »mivel nyelvjárási sajátságaik jó része közös a székelységgel, nincs elegendő okunk arra, hogy nyelvjárásukat teljesen elválasszuk a székely nyelvjárástól és külön tárgyaljuk.«

208. Jancsó Elemér A bukovinai magyarok mai helyzete. Magyar Szemle XXII. (1934) 14–21. o.

Értelmes tájékoztató. Kis változtatással s a bukovinaiak multját illetőleg néhol keményebb hangon megjelent egy kolozsvári folyóiratban is (223). Érdekes adalék ez ahhoz, hogy kisebbségi sorsban; sokszor őszintébben, szókimondóbban lehetett magyarnak lenni, mint itthon.

208a. Csüry Bálint Uti benyomások a moldvai magyarok (csángók) közt. Debreceni Szemle 1934: 241–55. o.

L. (191) alatt.

209. Lükő Gábor Moldvai csángók kendermunkája. Népr. Múz. Értesítője 1934: 96–101. o.

210. Lükő Gábor: Régimódi méhészet Moldvában. Népr. Múz. Értesítője 1934: 47–8. o.

211. Nastase, Gh. I.: Ungurii din Moldova la 1646 după »Codex Bandinus«. Arhivele Basarabiei VI. (1934) 397–414. és VII. (1935) 74–88. o. L. hozzá Lükő megjegyzéseit 217: 24., 39–40. o.

Igen világos értekezés, termékenyítő szempontokkal. Nagy hasznát vettük.

212. Balla Péter: Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar

falvakban. Ethnographia 1935: 126–41. o.

213. Németh László: Magyarok Romániában. Tanu, III. (1935) 113–82. o.

A kivándorló magyaroknak is épolyan jól a lelkébe látott N. romániai útján, mint az Erdélyben maradottakénak.

214. Lükó Gábor: A moldvai magyarok hajviselete és fejrevalói. Népr. Múz, Értesítője, 1935 : 59–68. o.

215. Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X–XII. században. Ethnographia 1935: 90–105. o.

216. Lükő Gábor: Moldva alapításának mondáihoz. Ethnographia 1936: 48–56. o.

217. Lükő Gábor: A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Néprajzi füzetek, 3. Bpest, 1936: 208 l., 3 térképmelléklettel.

L. munkái a legnagyobb jelentőségűek a Kárpátokon kívüli magyarok kérdésében. Kutatásai, megállapításai helyesek, senki nem szólt ellenük.

218. Makkai László: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen, 1936: 62 l.

A kérdés világos és legfrissebb összefoglalása, benne annak egész bibliográfiája (mintegy 80 mű). Nem akarván részletesen kitérni a kun s a hozzá tartozó kérdésekre, nem vettem fel abból egyet sem az én bibliográfiámba. Az érdeklődők induljanak el M. bibliográfiáján.

219. Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ung. Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes, nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Herausgegeben von Bálint Csüry und Artturi Kannisto. Helsinki 1936: 219 l.

Két csángó dialektus 1906–7-ben gyüjtött, sajnos, összekevert anyagának a kiadása.

220. Csüry Bálint: Wichmann György északi-csángó hagyatéka. M. Ny. XXXII. (1936) 281–7. o.

Az előbbi helsinkii német nyelvű kiadás (219) bevezetése magyarul.

221. Wichmanné, Hermann Julia: Moldvai csángó menyegző Szabófalván. Ethnographia 1936: 57–65. o.

222. Venczel József: Néhány adat a székely kivándorlás hátteréből. Hitel 1936: 309–14. o.

Dánfalva (Dăneşti) csíkmegyei községnek 1800-ban ezer körül volt a lakosa. Hozzáadva ehhez 1935-ig a bő természetes szaporulatot, mely csak a háború után csökkent egy kicsit, 4101 lakos jön ki. A község lakossága azonban csak 2844 lélekből áll, a többi kivándorolt. Oka: a kevés föld s annak felaprózódása. S a földön kívül más életlehetőség hiánya.

223. Jancsó Elemér: A bukovinai magyarok. Korunk 1938: 46–52. o.

L. (208) alatt.

224. Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság történeti számadatai. Hitel 1938: 295–308. o.

Az addigi irodalom és több román forráskiadvány, főleg Hurmuzaki alapján, részletes statisztikai összeállítás.

225. Csüry Bálint: Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei M. Ny. XXXV. (1939) 73–87., 137–43. o.

226. Berlász Jenő: A Mária Terézi-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere. A bécsi Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 1939: 1–44. o.

L. (123) alatt.

227. Oberding József György: A bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázlata. Különlenyomat a Hitel 1939-iki évfolyamából, 192–204. (A vándorló bukovinai magyarok) és 257–72. o. (A bukovinai magyar népcsalád helyzetképe.)

A bukovinaiak szinte minden kérdésére felvilágosítást nyujtó értékes tanulmány.

228. Albrecht Dezső: Józseffalva. Hitel 1939: 177–8. o.

229. Thomka Viktor: Egy aldunai székely község szo-

ciográfiája. Magyar kisebbség 1939: 258–64., 322–7., 398–403., 432–5., 562–6. o.

A Hertelendyfalvára telepített bukovinai reformátusok papjának unokája díjnyertes műve a betelepítettek leromlott állapotáról.

229a. Remetei: Magyarok Romániában. Külügyi Szemle 1939: 397–400. o.

Futó ismertetés, különösen a regáti magyarokról. Sürgeti magyar kisebbséggé való előléptetésüket.

229b. Szabó T. Attila: A bukovinai székely falvak multjából. Erd. Helikon, 1939: 490–5. o.

Közli Bíró Mózes andrásfalvi ref. papnak az egyházi és iskolai állapotokról beszámoló 1842-iki levelét egy erdélyi nemeshez. Bíró a falvakról statisztikát is ad: az 5276 lélekből kat.: 4837, ref.: 439.

230. Oberding József György: Az óromániai magyarság. A Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének Kiadványai XI. Pécs 1940: 67 l. (57–67. o. német nyelvű kivonat).

A történeti ismertetésbe nem épen legszerencsésebben kiválogatott forrásművek alapján néhány hiba csúszott be. Igen bőven tárgyalja a regáti magyarság újabbkori, különösen háború utáni egyházi történetét. Erre vonatkozólag a legrészletesebb tájékoztató.

231. Debreczy Sándor: Ujabb adatok legrégibb bibliafordításunk eredetkérdéséhez. Erd. Múzeum 1940: 140–7. o.

L. (182) alatt.

232. Domokos Pál Péter: Mert akkor az idő napkeletre fordul. Cluj–Kolozsvár 1940: 86 l.

18, jórészt a székelységből ismert ballada s 50 bákókörnyéki és józseffalvi népdal, kétharmada Bartók lejegyzésében.

233. Domokos Pál Péter: Adalékok Moldva történetéhez. Cluj–Kolozsvár, 1940: 12+CXIV l.

Bandinus jelentésének fordításán kívül (l. erre (3) alatt) tartalmazza a bécsi Hadilevéltár Moldva 5 megyéjére (Szucsava, Nemcz, Román, Bákó, Putna megyékre) vonatkozó leíró térképanyagát, mely 1792-ben készült el. A nevezett 5 megyében volt 11 kis város, 818 falu, 49 kolostor, 22 félreeső helyeken fekvő, a falvakhoz tartozó házakból álló lakóhely (D. ezt tartja a székely menekültekből keletkezett Bejenari-nevű telepeknek), 33.476 ház és 36.352 minden munkára hasznos férfi társaság.

234. Baumgartner Sándor: A »răzeş« (részes) intézmény és a Regat (Ó-Románia) magyar származású lakóinak arányszáma. Az Ország útja 1940: 324–6. o.

235. Baumgartner Sándor: A regáti (ó-romániai) magyarság. Az Ország útja 1940: 360–2. o.

236. Baumgartner Sándor: Moldva a magyarság nagy temetője. Budapest, 1940: 32 l.

Több tévedéssel megrakott érzelmes röpirat.

237. Szabó T. Attila: A bukovinai Andrásfalva nyelvéből. M. Ny. XXXVI. (1940) 271–9. o.

238. Szabó T. Attila: A moldvai Gajcsána helynevei. A moldvai Gajcsána nyelvéből. M. Ny. XXXVI. (1940) 201–7. o.

239. Szabó T. Attila: Két mezőkapu adat Moldvából és Erdélyből. Ethnographia 1940: 92–3. o.

240. Elekes Lajos: A magyar-román viszony a Hunyadiak korában. Mátyás király Emlékkönyv, Budapest, é. n. (1940) 171–228. o.

A Hunyadiak balkáni politikájáról, mely már nagy hagyományokra tekintett vissza s melynek legfőbb törekvése az oláh vajdáknak a magyar politikai hatalomhoz kötése volt, különböző trónrendezési, birtokadományozási, kereskedelmi stb. eszközökkel.

241. Elekes Lajos: A román fejlődés alapvetése. Századok 1940: 278–313., 361–404. o.

Szellemesen és meggyőzően megírt története a középkori oláh élet kialakulásának s benne a

magyarság szerepének. A Kárpátokon kívüli magyarok eredetét és sorsát E. is úgy látja, ahogy e könyvben előadtuk.

242. Pall, Fr.: Le controversie tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania). Diplomatarium Italicum IV. (1940) 136–357. o.

N É V - É S T Á R G Y M U T A T Ó

Akadémia a csángókért 291–2, 295, 297, 348, 349.
Albrecht Dezső 316–7, 396.
Alexics György 376, 377.
Alföldi Mihály 358, 376.
Andreiu, Ioan 362.
Anonymus (Schönwiesner István) 342, 343.
Apor Péter (s az Aporok) 28, 45, 99, 177, 338, 342, 388.
Auner Károly 47–8, 68, 70, 99, 102, 113, 168, 172, 173, 192–4, 203, 204, 208, 210, 214, 216, 231, 246, 248, 251, 375, 376, 381.

Bákói püspökség 194–5.
Baksics püspök 251, 288, 332.
Balassa József 360.
Balla Péter 287, 394.
Ballagi Aladár 259–61, 360, 373, 377, 386.
Bandinus 44, 78–82, 91, 98, 99, 168, 170–1, 176, 178–84, 192, 194–201, 234–46, 288, 331, 333, 342–3, 348, 352, 386, 388, 392, 398.
Barabás Endre 147–8, 149, 228–9, 365.
Báthori, székelyeket sanyargató vajda 112–3.
Bartók Béla 384.
Batthyány Ignác 343.
Batthyány, Vinzenz 345.
Baumgartner Sándor 164, 398.
Bay és Pápay. Rákóczi követek 104, 208–9, 288, 289, 334, 354.
Bejenari (bujdosók) nevű helyek Moldvában 137.
Beke Pál 343.
Berlász Jenő 122–36, 375, 396.
Bitay Árpád 202, 204, 330, 344, 350, 364, 384, 386, 387, 393.

Bonbardi Mihály 26–7, 289, 338, 338, 340, 392.
Boros Fortunát 387.
Brassói kereskedők Havaselvén 77.
Brătescu-Moruzi-Alessandrescu 362.
Brodnikok 69.
Buda Sándor emigrált 109, 150.
Bukaresti prot. egyház 104, 236–8.
Bukaresti reformátusok 347.
Bukovinai székelyek 11, 137–40, 219–22, 249–50.
Bukovinai székelyek hazatelepítése 1883-ban 300–7.

Călinescu, Gh 385, 389.
Cândea, Romul 381.
Costin, Miklós krónikás 48.
Costin Miron krónikás 48, 168, 174.
Czelder Márton 95, 217–8, 238–41, 353, 384.
Csángók eredete 88–96, – a román köztudat szerint 336, – Csángó név magyarazata 11–12, 371, 376-80, – sejpítés 40–3, 369, 371–4.
Csiksomlyói ferencesek 173, 193–194, 201–2, 289.
Csűry Bálint 261-63, 390, 391, 394, 395, 396.

Debreczy Sándor 388, 397.
Dési Márton 343.
Dézsi Lajos 175, 177, 380.
Dimény József bukaresti ref. pap 107, 238.
Dobrossy István 297, 350.
Domokos Pál Péter 80, 213, 215, 246, 248, 249, 286–7, 330, 333, 334, 364, 390, 391, 397.
Döbrentei Gábor 25, 159, 187, 257, 292, 348, 349.

Elekes Lajos 63, 76, 104, 158, 167, 246, 398.
Emigráltak Bukarestben 106, 110, 238.
Engel Johann Christian 342, 344.
Eötvös Lajos 330, 355.
Erdélyi csángók (első csoport) 75–6.
Erdélyi János 350, 372.
Erdélyi Lajos 75–6, 374, 389.
Erdélyi névtelen javaslat a XVIII. sz-i székely kivándorlás megszüntetésére 131–6.
Etelközi elmélet a csángók származásáról 33, 340, 363–4.
Eubel Konrád 362, 370.

Fehérmegyei magyarság 73–4.
Ferencesek Moldvában 172–3, 194–218.
– Oláhországban 231.
Fodor Ferenc 66, 90.

Gálos Rezső 175, 387.
Gegő Elek 34–6, 43, 100, 249, 251, 256–7, 292, 333, 347–48, 349, 364, 372, 381, 388, 392.
Gyárfás István 37–38.
Gyepűnyomok a Kárpátok külső nyúlványain 66, 74, 90.
Gyimesi csángók 11, 137–8.
Győrffy István 15, 43, 44, 45, 95, 259, 310–14, 364, 381, 383, 384, 385, 386.
György Endre 363, 382, 385, 387.

Havaselve magyar eredetű nevei 62–3.
Hegedűs Lóránt 146, 310, 368.
Hétfalusi csángók 11, 75–6.
Hintz, Johann szász ügyvéd 94, 117, 144–5, 224, 252, 357.
Horger Antal 75, 87, 371, 376, 382, 394.
Hunfalvy Pál 37, 352, 372.
Huszita bibliafordítás 174, 293, 387–9.
Huszita elmélet a csángók származásáról 45–6.
Husziták 28–9, 81, 82, 97–102, 189, 192, 247.

Imets Fülöp (Tusnádi) 224, 225, 240, 248, 251, 354, 373, 377
Iorga Nicolae 91, 170, 190, 363, 375, 377, 381.
Iorgulescu, B. 102, 361.

J*** 345
Jakubovich Emil 382.
Jancsó Benedek 362.
Jancsó Elemér 220, 394, 396.
Jászvásári magyarok névsora 1646-ban 171.
Jerney János 36–7, 91, 100, 137, 160–1, 184, 186, 210–2, 214, 219, 292, 293–7, 299, 334, 349, 351, 352, 355, 364, 372, 376, 384, 389, 392, 393.
Jezsuita történetírók 26–33.

Kantemir moldvai vajda 57, 94, 159, 169, 185, 213, 334, 341, 348.
Karácsonyi János 45, 97–8, 371, 380, 393.

Kemény József báró 333, 342, 350.
Kis Károly 249, 290.
Kis-Várday Gyula 138–40, 287.
Kiss hadnagy 347.
Kniezsa István 61–2, 87–8.
Kodály Zoltán 287, 384.
Koós Ferenc bukaresti ref. pap 107, 149–50, 223–4, 227, 238, 240, 308, 353, 360.
Kovács 214, 343.
Kovács Márton 376, 379, 380.
Kun elmélet a csángók származásáról 26–43, 341, 346.
Kunok s Kunország 14–6, 26, 58.
Kun püspökség 70–72.
Kuruc bujdosók 104–6, 247, 359.
Kutnári szőlőművelés 82.
Kuun Géza gróf 37–8.

Lackfi, erdélyi vajda 16, 91.
Lahovari 63.
László Mihály 220, 286–87, 299, 357, 359.
Lejean, G. 358.
Léding Sándor 237, 347.
Litovoj vajda 17.
Losonczi Zoltán 46, 379, 381.
Lőrincz comes 63.
Lukács Béla 355.
Lükő Gábor 43, 57, 59–60, 72, 77, 80, 82–83, 85, 91, 137, 169, 173–74, 186, 189, 218, 357, 373, 381, 394–395.

Mádéfalvi veszedelem 127–8, 130.
Magyar egyházi emlékek Moldvában 198–9.
– földközösség Moldvában 161–2.
– határ a középkorban kelet felé 92–6, 179, 353.
– irodalmi kultúra Moldvában 175.
– jövevényszavak a középkori oláh nyelvben 157.
– kolostori kultúra Moldvában 173.
– nevű román városok 168.
– őrvárak a Dunánál és a Dnyeszternél 91. 100–1, 363.
– „revolutio” Moldvában 219.
– -román vámháború 22, 149.
Makkai László 45, 50, 51, 63, 70–2, 395.
Mártonffy Mór plébános 139–40.
Mátyás király 91, 111.
Melich János 41–2, 365, 370, 371, 379, 388.

Milkói püspökség 70–2, 172.
Moldvának eredete (monda) 335–6.
Moldvát járó három magyar jezsuita (1743) 28, 32, 106, 184, 202, 338, 339, 342, 359.
Moldvai magyarok névsora 81.
Moldva magyar földrajzi nevei 49–50, 56, 78.
Molnár János 184, 204–5, 289, 337, 338, 344, 358, 372.
Munkácsi Bernát 39–41, 46, 95, 357, 359, 361, 370, 373, 374, 377, 380.

Nagy Ajtai Kovács 102, 347.
Nagy György 300, 305, 306, 359.
Nagy István moldvai vajda 18, 94.
– telepítése(?) 57, 118, 335–6, 341.
Nagy Lajos 16, 18, 77, 91, 172.
– telepítése(?) 47–8, 58, 340.
Nagy Rezső 284, 382.
Nastase 78–80, 92, 178–80, 245, 394.
IV. Béla 15, 16.
– (telepítése?) 52–3.
Neigebaur J. F. 351.
Német nyomok Havaselvén 69–70.
Német lovagrend 68–70.
Népiségtudomány 54.
Netzhammer, Raymund 375.
Nillés 202, 359.

Oberding József 221–22, 227, 229–31, 233, 234, 241, 249–50, 254, 307, 314–16, 396, 397.
Obernyik László 346.
Odescalchi herceg 301, 303–6.
Olasz misszió Moldvában 194–212, 355.
Orbán Balázs 354, 378.

Páldeák Áron 391.
Pall Fr. 399.
Parchevich Péter 201–2.
Patai György 338.
Pejachevich Julián 358.
Pető Dénes 354, 380.
Petrás Ince 25, 95, 159–60, 161, 162, 187–8, 216, 248, 257, 286, 292, 348, 349, 350, 356, 360, 372.
Poni Peton 162–3, 383.
Pray György, 31–3, 121, 289, 339, 341, 342, 363, 392.
Propaganda de Fide 194–218, 232–3.
Prot, egyházi és iskolai lap 238–40, 353.

Ráday Pál, R. követ 100, 105, 209, 288, 289, 334, 337, 354, 383.
Rákóczi Ferenc (II.) 209.
Református misszió a Kárpátokon kívül 216–8, 231, 238-41.
Reformátusok Moldvában 183, 192, 235–6.
„Religio” c. lap 231, 232, 351.
Remetei 397.
Reychersdorffer 288, 332.
Rocsler Róbert 37.
Rokonföldi (Petrás) 356.
Románok története 16–23.
Rosetti Radu 48–53, 68, 92, 164, 165, 370, 392.
Rubinyi Mózes 188, 286, 308, 342, 356, 357, 363, 365–6, 370, 371, 373, 374, 377, 379, 391.

Săcueni megye magyar nyomai 63–8.
Săcueni magyar letelepedése 68–77.
Sándor István 337, 338, 344, 358.
Sánta János 68, 172, 376.
Sebes Gyula 382.
Schlőzer 33.
Schmidt Guilielmus 212, 360.
Schőnviesner István 206, 342, 343.
Sebestyén Ede 229, 252, 309–10, 370.
Simón Péter 252, 370.
Simonyi Zsigmond 374, 375.
Sóbányászok Moldvában 84, 170.
Steuer Lajos 378, 389.
Sulze Franz Joseph 33, 57, 91, 99, 104, 106, 236, 341.
Sükei buk. ref. pap 237–8, 239, 251, 347, 350.
Szabó Imre 307, 370, 376.
Szabó T. Attila 390, 397, 398.
Szádeczky Lajos 128, 300–2, 357–9, 375.
Szarvas Gábor 46, 186, 355, 357, 361, 373.
Szegedi János 28, 102, 106, 176, 207, 238, 339. 342, 343.
Székely kivándorlók 110–53, 247.
- -ek helyfoglalása 85–7.
- kihúzódása Moldvába 87.
- Săcuenlben 74–5.
- föld határa (néphagyomány) 95.

Szent János lovagok (johanniták, ispotályosok) 16, 58.
Szent László 91, 101.
- monda egy oláh krónikában 174.
- Társaság 216–7, 234–5, 355.

Szereti határ 80, 82.
Szeverin 350.

Szilágyi István 168, 352.
Szörenység (szörényi bánság) 15–6, 17, 18, 58.
– magyar eredetű nevei 59–60.

Tagányi Károly 161, 165.
Tamás Lajos 156–7, 169, 173, 178, 389.
Taploczai István 202.
Tatrosi János cs. 175, 176, 177.
Teleki Domokos 344, 358, 378.
Thaly Kálmán 209, 354.
Thomka Viktor 307, 396.
Timár Kálmán 387, 388, 390.
Timon 27–31, 91, 99, 102, 177, 289, 338, 340, 342.
Torkos (12) 32, 33, 34, 47, 104, 148, 289, 337, 339, 363.
Tornyai Ferenc 224, 233–4, 263, 362.
Tóth Szabó Pál 381.
Tudományos Gyűjtemény 34, 290, 346.
Turkoly 203, 289, 337, 340, 343, 344, 383.
Tusnádi (Imets) 251, 308. 354.
Tusnádi székely kongresszus 252.

Unió Rómával 213–4, 359.
Urechiă 117–9, 146, 333, 337, 360, 362.
Ürmösy Sándor 142–4, 149, 225–6, 232, 251, 287, 349, 384, 387.

Venczel József 396.
Veress Endre 43, 94, 165–7, 191, 330, 346–7, 360, 371, 377, 383, 386, 391.
Veress Sándor 108–9, 110, 286, 358, 391.
Veszely–Imets–Kovács 217, 355.
Vetsei Pap István 340, 383.
Viola József 286, 292, 349, 350, 372, 384.

Waldapfel József 387, 389.
Weigand Gustav 16, 38–9, 44, 54–7, 63, 249, 363, 383, 385, 389, 392.
Wichmann György 42, 259, 368, 369, 371, 395.
Wichmann Györgyné 374, 396.
Wolf Andreas 344, 395.

Zaharescu, Ecaterina 64, 119, 152, 167, 177, 384.
Zolnai Gyula 371, 379.
Zöld Péter 99–100, 186, 203–6, 235, 342, 345, 358, 372.

KÉPEK JEGYZÉKE

Címlap: GYIMESI CSÁNGÓK. Nagy Imre (Zsögöd) olajfestménye.

I. CSÁNGÓ TŰZHELY. Lábnyik. Moldva.

II. CSÁNGÓ-LÁNYOK KERPARUHA-VISELETTEL. Trunk. Moldva.

III. CSÁNGÓ MENYECSKE VISELETE.

II. HAJVISELET. Leányok. Trunk. Moldva.

III. SZÖVŐ ASSZONY. Pusztina. Moldva.

IV. HÁZ. Fundurekecsin. Moldva.

VII. VŐLEGÉNYRE TERITIK AZ AJÁNDÉKKENDŐT. Szabófalva. Moldva.

VIII. TEMETÉS PUSZTINÁN. SZENTMIHÁLY LOVA. Moldva.

A közölt felvételek a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményéből valók. (Domokos Pál Péter, Dr. Gönyey Sándor és Dr. Lükő Gábor felvételei.)